

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Навчально-науковий інститут інноватики, природокористування та
інфраструктури
Кафедра фізичної реабілітації і спорту

МАРЧЕНКО Віталій Юрійович

«ОСОБЛИВОСТІ СТРУКТУРИ ТА ЗМІСТУ ДІЯЛЬНОСТІ АРБІТРІВ У ФУТБОЛІ»

спеціальність 017 Фізична культура і спорт
освітньо-професійна програма Фізична культура і спорт
кваліфікаційна робота за освітнім ступенем «магістр»

Виконав студент
групи ФКСм-21
МАРЧЕНКО Віталій Юрійович

Науковий керівник:
старший викладач
Яковів Василь Іванович

Кваліфікаційну роботу
допущено до захисту
«__» _____ 20__ р.
Завідувач кафедри

ТЕРНОПІЛЬ – 2021

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. ПРОФЕСІЙНА ДІЯЛЬНОСТЬ АРБІТРІВ У СИСТЕМІ ЗМАГАНЬ.....	6
1.1 Суддівство, як чинник ефективної змагальної діяльності.....	6
1.2 Характеристика діяльності суддів у ігрових командних видах спорту.....	17
1.3 Функціональні обов'язки та рухова діяльність арбітрів у футболі.....	22
РОЗДІЛ II. МЕТОДИ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	37
2.1 Методи дослідження.....	37
2.2 Організація дослідження.....	41
РОЗДІЛ III. ПОКАЗНИКИ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ КВАЛІФІКОВАНИХ АРБІТРІВ У ФУТБОЛІ.....	43
3.1 Характеристика професійної діяльності суддів.....	43
3.2 Вагомість чинників впливу на діяльність арбітрів у футболі.....	50
3.3 Структуру та зміст діяльності арбітрів у футболі.....	65
3.4 Практичні рекомендації для підготовки арбітрів у футболі.....	75
ВИСНОВКИ.....	83
СПИСОК ЛІТЕРАТУРНИХ ДЖЕРЕЛ.....	82

ВСТУП

У теорії спорту виділено чотири основні способи визначення результату у змагальній діяльності [43]. Так, види спорту розділено на чотири групи: з об'єктивно-метричним вимірювальним результатом; з вимірюванням в умовних одиницях (бали, очки); з визначенням за кінцевим ефектом або перевагою в умовних одиницях (очках) за виконання дій у варіативних ситуаціях; з комплексним визначенням.

У трьох з представлених групах на результат впливає рішення судді. Тому у цих видах результат залежить від об'єктивних та суб'єктивних дій суддів, помилки яких можуть стати доленосними в подальшій діяльності спортсменів [30].

На сучасному етапі розвитку для футболу, як виду спорту характерна інтенсифікація змагальної діяльності. Це призводить до виникнення більшої кількості ігрових ситуацій, які характеризується зростаючою складністю оцінки для арбітра Соломонко В.В., Лисенчук Г.А., Соломонко О.В., (2017). Також Віхров К.Л., Догадайло В. (2014) зазначають, що перебіг подій, видовищність і естетичність змагальної діяльності у значній мірі залежить від дій арбітра. Йому відведено функцію контролю за суворим дотриманням правил гри.

Успішність діяльності арбітра, як зазначає Віхров К.Л. (2011) залежить від розуміння змісту спортивної боротьби, трактування правил виду спорту, а також від відповідної фізичної та психічної підготовленості арбітрів.

Значна кількість науково-методичних робіт присвячено дослідженню діяльності суддів у спорті. Так розглядалися питання суддівства у волейболі [16], баскетболі [23], гандболі [32].

Проблеми арбітражу у футболі відображені в незначній кількості науково-методичних праць. Проте, вони розкривають загальне значення суддівства [14] та особливостей фізичної підготовки арбітрів, [41] тощо.

Вимога ефективної підготовки кваліфікованих арбітрів обумовлюється проведенням значної кількості змагань різного рівня в Україні та світі.

Отже, набуває актуальності дослідження структури та змісту діяльності арбітрів у футболі з урахуванням сучасного стану виду спорту. Це може у подальшому сприяти оптимізації підготовки арбітрів різної кваліфікації.

Мета дослідження: Визначити модельні показники діяльності та підготовленості арбітрів у футболі.

Завдання дослідження:

1. Охарактеризувати діяльність арбітра у футболі.
2. Визначити вагомість чинників впливу на діяльність арбітрів у футболі.
3. Визначити структуру та зміст діяльності арбітрів у футболі.
4. Розробити практичні рекомендації для початкової підготовки арбітрів у футболі.

Об'єкт дослідження: діяльність арбітрів у футболі.

Предмет дослідження: модельні показники діяльності арбітрів у футболі

Наукова новизна:

- Підтверджено знання про кваліфікаційні характеристики кваліфікованих арбітрів у футболі.
- Доповнено знання про чинники ефективної діяльності та критерії оцінки арбітрів у футболі.

- Вперше визначено структуру та зміст діяльності арбітрів у футболі на сучасному етапі розвитку виду спорту.

Практичне значення: Визначено об'єктивні та суб'єктивні чинники впливу, що було враховано при розробці практичних рекомендацій у початковій підготовці арбітрів різних кваліфікаційних рівнів.

За результатами магістерського дослідження було підготовлено та подано до друку дві публікації у збірниках конференцій.

РОЗДІЛ 1. ПРОФЕСІЙНА ДІЯЛЬНОСТЬ АРБІТРІВ У СИСТЕМІ ЗМАГАНЬ

1.1 Суддівство, як чинник ефективної змагальної діяльності

У сучасному суспільстві спорт займає особливе місце і робить наше життя багатше і змістовніше. Він дає нам здоров'я, радість спілкування, сприяє фізичному і духовному розвитку, вчить співпереживати, допомагає знімати стресові стани, укріплює нервову систему, приносить не тільки негативні, але і позитивні емоції. Численні змагання у спортивних іграх мають істотне значення в залученні до регулярних занять фізичною культурою і спортом дітей, підлітків і молодих людей.

У сучасному розумінні спорт – це соціальне явище, явище культури людства, котре має свої духовні і матеріальні цінності.

Спорт є об'єктом масового споживання: кількість глядачів масових спортивних заходів коливається від кількох десятків тисяч які безпосередньо присутні на спортивному заході та до кількох мільярдів біля телеекранів, що включає практично всі країни світу. Аналогів цьому немає ні в одній сфері людської діяльності. Тому спорт має велике гуманістична значення для суспільства [17].

Популярність спорту, непередбачуваність спортивних результатів, естетичність змагань, дають поживу комерційній діяльності: розігруються спортивні лотереї, діють тоталізатори, використовує спортивні програми з комерційною та рекламною метою телебачення. Це в свою чергу, приводить до створення нових систем проведення змагань та визначення переможців. [14].

Найбільш часто зустрічаються такі способи проведення змагань: коловий, вибірково-коловий, спосіб прямого вибування, змішаний. Вибір того чи іншого способу проведення змагань залежить від виду спорту і традицій проведення в цьому виді; цілей змагань; кількості учасників і місця

проведення; можливостей суддівської колегії і часу, відведеного на проведення змагань; традицій місця проведення змагань тощо. Цей перелік визначений визначається "Положеннями про змагання" і правилами виду спорту, суддівством.

Види спорту за способом визначення загального результату можуть бути розділені на чотири групи:

1. види з об'єктивно метрично вимірюваним результатом;
2. види, в яких результат вимірюється умовними одиницями (балами, очками), які присуджуються за виконання обумовленої програми змагань;
3. види, в яких спортивний результат визначається кінцевим ефектом або перевагою в умовних одиницях (очках) за виконання дій у варіативних ситуаціях;
4. комплексні види.

Розглянуто особливості визначення спортивного результату в видах спорту вказаних груп.

До першої групи належать види спорту, в яких результат вимірюється за часом, відстанню, масою снаряду, точністю виконання дій. (Платонов В.Н 2014).

Дана група включає види спорту двох різновидів:

а) види спорту з відносно постійними умовами змагальної діяльності: легка атлетика, плавання, важка атлетика, велосипедний спорт (трек), стрілецький спорт тощо; змагання з цих видів спорту проходять на стандартних спортивних аренах, на стадіонах, в басейнах, залах, тирах;

б) види спорту зі змінними умовами проведення змагань: лижний, гірськолижний, парусний, велосипедний (шосе) та ін., для яких існує постійна змінність профілю трас та умов.

Особливість змагальної діяльності в даній групі видів спорту полягає в тому, що спортсмен попередньо знає об'єктивний рівень своїх результатів і результатів майбутніх суперників. Ці знання (навіть приблизні) дають змогу більш конкретно планувати тактику змагальної діяльності [44].

До другої групи належать види спорту, в яких результат визначається судьями суб'єктивно в умовних одиницях за зовнішнім враженням про точність, складність та красу виконання спортивних вправ. До цієї групи належать:

а) спортивна та художня гімнастика, акробатика, стрибки в воду, синхронне плавання тощо.

б) стрибки на лижах з трампліну, фігурне катання на ковзанах тощо.

У стрибках на лижах з трампліну остаточний результат залежить як від дальності польоту, так і від оцінки його краси. У фігурному катанні результат визначається як оцінками в очках техніки, артистизму виконання вправ, так і сумою зайнятих спортсменом місць, що присуджують судді за загальним враженням про виступ спортсмена в окремих видах змагань. [42]

Третя група представлена трьома підгрупами :

а) види спорту, в яких результат визначається досягнутим кінцевим ефектом за певним, лімітований правилами змагань час, який має бути повністю виконаний (футбол, хокей, баскетбол, гандбол тощо);

б) боротьба, бокс, фехтування – види , в яких, незважаючи на лімітований правилами час змагального поєдинку, можливе прискорене досягнення перемоги в двох варіантах:

1- виконання дії, яка дає так звану "чисту" перемогу (нокаут в боксі, туше в боротьбі).

2-досягнення перемоги при виграші певної кількості очок раніше вичерпання обумовленого правилами ліміту часу (фехтування)

в) види спорту, в яких перемога визначається лімітованим кінцевим ефектом, але змагання не обмежені часом їх проведення (теніс, настільний теніс, волейбол, тощо). [17]

Четверта група об'єднує комплексні види спорту – сучасне п'ятиборство, біатлон, лижне двоборство, легкоатлетичне десятиборство тощо.

Особливістю змагальної діяльності в цих видах спорту є можливість компенсаторної взаємодії та впливу на кінцевий результат включених в даний комплекс дисциплін. Вона потребує врахування як особливостей кожної окремої спортивної дисципліни, так і своєрідного обліку позитивних та негативних факторів, що впливають з особливостей комплексу, індивідуальних переваг в тій чи іншій змагальній вправі. Особливо специфічним в цьому відношенні є біатлон (тріатлон та ін.) , а одночасно або послідовно, що ускладнює змагальну діяльність спортсмена[43]

У видах спорту, в яких результат може бути визначений за часом, відстанню, і т. п. (плавання, легка атлетика, стрільба та інші.), вплив суб'єктивних оцінок суддів на кінцевий результат невеликий. Однак у ігрових важко координаційних видах, спортивних єдиноборствах, суб'єктивна оцінка суддів, їхня здатність приймати рішення до суворого співвідношенням з правилами виявляється вирішальним для об'єктивного розподілу завойованих місць.

Системо утворюючим фактором спорту є спортивні змагання обумовлені специфічною діяльністю спортсменів, системо утворюючим фактором якої є спортивний результат.

Спортивні змагання регламентуються правилами, специфічними для кожного виду спорту. Правила змагань визначають: організацію змагань у даному виді спорту, види змагань і способи їх проведення; особливості місць змагань інвентарю й обладнання; склад суддівської колегії та її обов'язки; правила суддівства; правила поведінки та дій учасників тощо [30]

У правилах змагань можна виділити дві групи регламентації дій спортсменів за часом і простором :

а) пункти правил, що об'єктивно характеризують параметри, які вимірюються в ході змагань: час гри, бою, поєдинку; час виходу на поміст, доріжку, сектор; перерви тощо.

б) пункти правил, що характеризуються суб'єктивними визначеннями судді;

- в об'єктивних величинах: тривалість тайму (футбол), правила 3, 5,10с (баскетбол) тощо.

- в суб'єктивних параметрах: висота підкидання м'яча (при розігруванні), відстань до суперника при виконанні штрафних ударів тощо.

Дотримування правил змагань спортсменами та суддями має велике виховне значення, тому що судді стежать за дотриманням правила визначають норми поведінки спортсменів в спортивній боротьбі, вміщують перелік заборонених дій. Правила змагань впливають на розвиток техніки і тактики виду спорту і, як наслідок,- на вдосконалення методики тренування спортсменів. [53]

З усієї сукупності структурних складових спортивного видовища, детального розгляду і аналізу потребує суддівство змагань.

Так як і інші людські діяльності, суддівство змагань несе в собі визначену частку суб'єктивізму. Інколи спостерігаються факти явного, визначеного суб'єктивного суддівства змагань. Це особливо стосується суддівства міжнародних змагань суддями, котрі у своєму відношенні до спорту виходять з політичних, ідеологічних, комерційних поглядів. І якщо проблема суб'єктивізму суддівства у видах спорту з метричним способом визначення результату (перша група) стоїть не так гостро як, у видах спорту в яких результат визначається суддями в умовних одиницях (друга група) і за кінцевим ефектом (третя група) вона може стати головною, визначальною не тільки результату одних стартів а й усього чемпіонату.

Стрімкий розвиток сучасного спорту, і зокрема спортивних ігор, накладає серйозну відповідальність на спортивних суддів, перш за все у плані виховання гравців, тренерів, офіційних осіб і глядачів. При цьому слід пам'ятати, що спортивні судді - спочатку вихователі, а вже потім арбітри конкретного поєдинку. Вони зобов'язані щепити гравцям відчуття пошани: до своїх товаришів по команді, суперникам, організаторам, суддям і глядачам. Як підкреслюють науковці, судді - це вихователі, які своїми діями на полі покликані чітко, кваліфіковано і об'єктивно оцінюють вчинки і ігрові дії спортсменів. Робота спортивних суддів – клопітлива і відповідальна. Суддівський авторитет не сформовується в наказовому порядку, а

завойовується об'єктивністю, сумлінністю і хорошою працездатністю самих суддів. Судді - перші помічники гравців на шляху досягнення висот в спорті - помічники вірні і справедливі [16, 32]. Окремі автори переконані, що саме судді грають важливу роль у вихованні спортсменів. Уболівальників в даний час привертає те, що спортивні ігри, як правило, несуть атакуючу ідею. Разом з тим спортивні ігри відносяться до видів спорту з так званою конфліктною діяльністю, з цієї причини майстерність арбітрів повинна знаходитися на рівні майстерності гравців для того, щоб дати можливість глядачам побачити максимум краси гри при мінімумі травматизму. Покращуючи якість суддівства, судді не тільки працюють над підвищенням свого авторитету, але і сприяють основній справі - зростанню майстерності гравців, підняттю у широких мас інтересу до спорту і його популяризації. Судді зобов'язані зробити все від них залежне, для того, щоб змагання були видовищами і проходили в істинно спортивному дусі, якими б не були важливі їх результати. При цьому одне з головних завдань арбітрів - зберегти здоров'я гравців в ході матчу. У такому спортивному заході правила гри дають повну гарантію справедливості самого змагання. Спортсмени, тренери, офіційні особи, природно, чекають від суддів єдиного трактування правил гри.

Проте судді міжнародної категорії по різних видах спортивних ігор визнають, що зробити це нелегко. До будь-яких спортивних змагань арбітри серйозно готуються. Їх прямий обов'язок - добре знати правила змагань, коментарі, що діють, до них і все подальші зміни, що стосуються питань суддівства, а також положення про змагання. Знання теоретичних аспектів - ще не головне, важливо на практиці застосовувати існуючі правила. Разом з тим тільки постійне тренування дозволяє суддям різних категорій проводити змагання на високому професійному рівні. Серйозні помилки навіть у досвідчених суддів трапляються за відсутності постійної практичної роботи, тому теоретичні знання необхідно постійно "шліфувати" на практиці. Для успішного вирішення завдань, що стоять перед арбітрами, важливий виховний аспект. Слід пам'ятати, що судді завжди готові фізично витримувати навантаження будь-якого, навіть самого напруженого матчу. Фізична готовність арбітра, його спортивний вигляд, підтягнутість

виховують як гравців, так і глядачів. Про їх досвід, готовності і упевненості в собі говорять постава, хода, уміння спілкуватися з тренерами, офіційними особами, гравцями перед грою і в ході змагальної діяльності.

У будь-якому випадку вони завжди ввічливі при спілкуванні з гравцями, тренерами, офіційними особами, обслуговуючим персоналом, глядачами. Зовнішній вигляд арбітра не тільки психологічно впливає, але і виховує, служить прикладом для гравців. У суддівській бригаді форма повинна бути абсолютно однаковою, природно, чистою і вигладженою, з акуратно прикріпленою емблемою. Та і повсякденний одяг арбітрів, зачіска, манера триматися в колективі зобов'язані підкреслювати, що це відповідальні люди, готові грамотно і чітко вирішувати серйозне питання: стояти за чистоту спорту і його розвиток, за зростання майстерності гравців і популяризацію спорту, а значить, залучення до занять спортивними іграми ще більшої кількості дітей і молоді. Особливо тактовними арбітри повинні бути з тренерами - в більшості своїй людьми емоційними, такими, що вкладають в свої команди не тільки знання, але і душу. Їх не можна провокувати на конфлікт, навпаки, необхідно старатися з їх допомогою, силою їх авторитету налагодити дисципліну серед гравців в дуже жорстких, а деколи і грубих поєдинках, з метою уникнення травматизму в грі і підвищення видовища спортивного поєдинку. Спортивні федерації по ігрових видах спорту дуже стурбовані тим, що останнім часом гравці команд часто діють не просто жорстко або над жорстокістю, а грубо, за принципом: для досягнення мети всі засоби хороші. Тому в сучасному спорті, де гроші часто мають першочергове значення, роль суддів як вихователів зростає, і вони зобов'язані направляти гру в нормальне русло. Досвідчені судді (Михайло Грігор'єв - баскетбол, Олексій Спірін - футбол, Юрій Таранухин - гандбол), як правило, до гри попереджають, як тренерів, так і капітанів граючих команд про неприпустимість грубо грати і нешанобливо відноситися до суперника. Для спортивних суддів головне - профілактика порушень.

На думку [13, 16, 38], важливим виховним моментом для успішного вирішення проблеми підняття авторитету спорту слід рахувати наявність

хороших взаємин між суддівською бригадою і керівництвом команд. Особові якості суддів, їх сміливість, об'єктивність, глибокі знання правил гри і методики суддівства, їх тактовність, вихованість не тільки стають вирішальним чинником підвищення видовища змагань, але і мають величезне виховне значення для всіх сторін, що беруть участь в змаганні (як граючих команд, тренерів, офіційних осіб, так і глядачів). Судді - це в першу чергу педагоги, вихователі. Спорту потрібні арбітри, не сліпо виконуючі правила, а що засвоїли їх фундаментальні положення, що думають на спортивному майданчику, творчі і такі, що уміють оперативно і глибоко аналізувати найскладніші ситуації, що створюються в ході матчу. Спортивних суддів відрізняють принциповість, чесність, організованість і висока дисципліна. Арбітри не мають права бути формалістами, простими фіксаторами порушень, разом з цим зайва імпровізація в суддівстві недопустима. Вони перш за все повинні бути керівниками гри і вихователями в діях гравців, чітко орієнтуючись в мотивації їх вчинків. Спортивні судді своїми позитивними прикладами сприяють вихованню двох протиборчих сторін і глядачів [32, 16]. Якщо арбітри не справляються з веденням гри, вони, як правило, виносять багато попереджень, видаляють гравців, але це мало виховує спортсменів і значно знижує авторитет, що виносяться, втрачаються видовище гри і інтерес до неї. В цьому випадку, як підкреслюють [18, 32, 36], втрачається нитка управління спортивним змаганням. Правильна організація змагань і професійні якості суддівства - важливі чинники збільшення виховної ролі спорту, оскільки на сучасному етапі між суддівським корпусом, тренерами, спортсменами і уболівальниками виникають неадекватні взаємодії і відносини. Як відомо, судді на майданчику - перш за все педагоги-вихователі, вони терплячі, спокійні, люблять свою справу і своїх підопічних. Викликає пошану їх поведінка: скромність, чуйність, ввічливість і вимогливість. Величезні повноваження, дані арбітрам на спортивній арені, треба уміти використовувати по-доброму, не бравуюючи, застосовуючи їх справедливо і коректно. Судді звертаються до спортсменів, тренерів, обслуговуючого персоналу тільки у ввічливій формі. Спокій і витримка арбітрів виховують у

гравців цієї якості.

1.2 Характеристика діяльності суддів у ігрових командних видах спорту

Аналізу і порівняння характеристики діяльності суддів у ігрових видах спорту включений нами з метою порівняння видів спорту, що вони входять до однієї групи за визначенням результату (види, в яких спортивний результат визначається кінцевим ефектом або перевагою в умовних одиницях (очках) за виконання дій у варіативних ситуаціях). Нашою метою є продемонструвати що футбол на рівні з іншими командними ігровими видами спорту є складним для суддівства. Проте, враховуючи особливості цього виду спорту порівняно з іншими ігровими видами спорту якість суддівства відіграє важливу роль при визначенні кінцевого результату гри.

Так, для прикладу, у волейболі діяльність суддів описана у офіційних правилах змагань.

Суддівська бригада матчу складається з офіційних осіб: - перший суддя; - другий суддя; секретар; - чотири (два) лінійних судді[16].

Перший суддя виконує свої обов'язки, сидячи або стоячи на суддівській вишці, яка розташована біля одного з кінців сітки. Рівень його/її очей повинен бути приблизно на рівні 50 см над сіткою. Перший суддя керує матчем від початку до кінця. Він/вона керує бригадою та членами команд [17].

Під час матчу рішення першого судді є остаточним. Він/вона Рівень має право переглянути рішення інших членів суддівської бригади, якщо помітив, що вони є помилковими. Перший суддя може, навіть, замінити члена суддівської бригади, який виконує свої обов'язки неналежним чином. Він/вона має право вирішувати будь - які питання стосовно гри, включаючи й ті, які не передбачені Правилами. Перший суддя несе відповідальність за визначення до і після матчу, чи відповідають ігровим вимогам обладнання ігрової зони та умови. На при кінці матчу він/вона перевіряє протокол і підписує його.

Другий суддя виконує свої обов'язки, стоячи за межами ігрового біля

стійки на протилежному боці обличчям до першого судді. Він є помічником першого судді, але також має свою власну сферу повноважень. Якщо перший суддя виявляється не в змозі продовжувати свою роботу, другий суддя може замінити першого суддю. Другий суддя може без свистка також показувати помилки, які не входять до сфери його/її повноважень, але не може наполягати на їх прийнятті першим суддею. Він контролює роботу секретаря(ів). Другий суддя спостерігає за членами команд, що знаходяться на лавці, в зонах розминки, і повідомляє про їх неправильну поведінку першому судді. Він дозволяє перерви контролює їх кількість, тривалість, кількість замін, використаних кожною командою. Другий суддя контролює стан підлоги, головним чином у передній зоні, перевіряє під час матчу відповідність м'ячів вимогам регламенту. [40]

Секретар виконує свої обов'язки, сидячи за столиком секретаря на протилежній стороні майданчика обличчям до першого судді. Він/вона веде протокол відповідно до Правил при взаємодії з другим суддею. Він/вона використовує дзвінок або інший звуковий пристрій для подачі сигналу суддям згідно зі своїми обов'язками. Після матчу підписавши протокол сам, збирає підписи капітанів команд, а потім – суддів.

Лінійні судді, якщо використовуються тільки двоє, вони стоять по кутах майданчика праворуч кожного судді по діагоналі в 1-2 метрах від кутів. Кожен з них контролює бокову і лицьову лінії зі свого боку. Для Світових і офіційних змагань ФІВБ наявність 4-х лінійних суддів обов'язкова. Вони стоять у вільній зоні в 1-3 м від кожного кута майданчика на уявному продовженні лінії, яку вони контролюють. Вони виконують свої обов'язки за допомогою прапорців (40×40 см) [17].

Виходячи з даних, вивченої нами науково-методичної літератури про проблему суддівства у волейболі. було встановлено, що найбільшою вагомістю і значущістю при виконанні суддівських дій користуються такі суб'єктивні чинники як:

1. Теоретична підготовка, знання правил гри і сучасного стану волейболу, як основа розуміння гри для якісного суддівства (100%).
2. Практична підготовка, як знання техніко-тактичних особливостей

прийомів гри і їх об'єктивна оцінка (100%).

3. Досвід суддівства (80%), як чинник стабільності в оцінці складних ситуацій в процесі гри.

4. Відповідальність, як формування зобов'язання перед учасниками гри за якість суддівства (56%).

5. Об'єктивність і порядність, існуюче незалежно від учасників гри, як рівне відношення до усього ігрово процесу (80%).

6. Прогнозувати можливі конфліктні ситуації, техніко-тактичні помилки, поведінку гравців і тренерів (79%).

7. Спеціальні здібності (100%).

Але слід виділити психологічні процеси і властивості особистості в сукупності із спеціальними здібностями, як найбільш складні для оцінки якості:

8. Психічні процеси і властивості особистості (94.5%):

- зорові відчуття - 98%;

- сприйняття руху - 87%;

- сприйняття простору - 86%;

- стійкість уваги - 84%;

- об'єм уваги - 65%;

- інтенсивність уваги - 76%;

- коливання уваги - 56%;

- оперативне мислення (аналіз - 85%, порівняння об'єктів - 80%, узагальнення - 70%, конкретизація-60 %).

На відміну від волейболу рівень і напрямок розвитку баскетболу, як і інших видів спорту, в значній мірі залежить від якості суддівства, які безпосередньо впливають на ріст техніко-тактичних дій баскетболістів [23]

У баскетболі судьями є: Старший суддя і Суддя, їм допомагають Судді за столиком і Комісар, якщо він присутній. Додатково існуючі структури ФІБА такі як Зональна комісія чи Національні Федерації мають право використовувати систему суддівства 3-ма Судьями, тобто Старший суддя і два Судді. Судьями за столиком є Секретар, помічник секретаря, секундометрист і оператор 24 секунд. Може бути присутнім комісар, він

повинен сидіти між секундометристом і секретарем. Його обов'язками під час гри є організація успішної роботи Суддів за столиком, надання допомоги Старшому судді й Судді в нормальному проведенні гри [20].

Особливостями діяльності суддів у гандболі є парне суддівство. При парному суддівстві, прийнятому зараз в світі, судді за звичай розміщуються по діагоналі один від одного. Один з них знаходиться за лицевою лінією біля стійки воріт, бажано як у мого ближче до неї, але щоб вона не заважала йому стежити за протилежною стороною, Другий суддя розміщується по діагоналі від першого, перетнувши на $\frac{1}{2}$ половини майданчика, і по мірі необхідності переміщається по лінії вільних кидків. Він не зобов'язаний стояти, а весь час займати таку позицію, щоб добре бачити всі переміщення гравців, їхню боротьбу за м'яч та рух самого м'яча. Суддя який в цей момент знаходиться на ігровому майданчику називається суддя в полі, а суддя що зайняв позицію біля воріт, - суддя біля воріт [24].

При парному суддівстві два судді несуть однакову відповідальність за подіями на майданчику. Однак в залежності від їхнього місця розміщення в даний момент вони розподіляють свої обов'язки між собою. Зазвичай суддя в полі спостерігає за грою, яка відбувається на майданчику в зоні до лінії воротарського майданчика. Він фіксує всі порушення правил гри як і захисниками так і нападниками. Суддя поблизу воріт спостерігає за боротьбою, яка відбувається безпосередньо поблизу або на лінії воротарського майданчика, фіксує заступи в неї нападниками і захисниками, правильної і чистої гри при безпосередній атаці на ворота нападниками, так як суддя в полі за гравцями того може не бачити. Але це не виключає фіксування порушення правил гри будь яким з суддів, в будь якій точці майданчика, якщо він то бачив [31].

При взятті воріт, коли м'яч повністю перетне своєю поверхнею лінію воріт, суддя біля воріт кидає погляд на суддю в полі, і якщо він підняв руки до гори підтверджує, що з його сторони жодних претензій до гравців немає, подає два свистка про взяття воріт і підняту до гори руку направляє на центр майданчика. Потрібно підкреслити що суддя у полі не фіксує взяття воріт, а підтверджує судді біля воріт що порушень правил в цей момент не було в

полі його зору.

На початку гри головним суддею назначається на дану гру суддя який в листі призначення суддів на гру вказаний першим. Періодично приблизно кожні 5 хвилин, судді міняються сторонами майданчика. Це робиться для того щоб один і той ж суддя судив захист команди не більше 5 хвилин і не зникав до дій гравців лінії оборони, а також щоб гравці не вважали що суддя упереджено ставиться до них. При постійній зміні сторін обидва судді рівною мірою судять і напад і захист кожної з команд.

По закінченню гри судді перевіряють правильність заповнення протоколів, роблять потрібні записи і підписують протоколи. Тільки після цієї процедури вони мають право залишити ігровий майданчик.

На підставі результатів педагогічного спостереження встановлено, що під час гри між чоловічими командами загальна тривалість суддівства однієї гри становить $4324,8 \pm 185,84$ с. (72хв. 4,8 с.), а чистий час суддівства однієї гри становить $3157,4 \pm 57,23$ с. (52хв. 37,4 с.). Аналіз структури рухової активності суддів показав, що впродовж однієї гри суддя переміщується бігом – $668,9 \pm 5,41$ с. (15,5%), ходьбою – $1957,5 \pm 7,25$ с. (45,2%) і перебуває на місці $1698,4 \pm 8,18$ с (39,3%).

У гандболі суддя під час гри в середньому долає відстань 3200 ± 254 м, переміщуючись ходьбою, бігом, бігом спиною вперед, приставним кроком. В залежності від ігрової ситуації тривалість одного переміщення може коливатись від 1 до 40м. Результати дослідження показали що впродовж однієї гри суддя переміщується бігом (15,5%), ходьбою (45,2%), перебуває на місці (35,4%) [25].

1.3 Функціональні обов'язки та рухова діяльність арбітрів у футболі

Сучасному шанувальнику футболу важко уявити собі матч без арбітра. Арбітру, і тільки йому одному, надано право приймати рішення в кульмінаційні моменти футбольного поєдинку, рішення про взяття воріт.

Суддівство, як і інша людська діяльність, повинна відповідати певним

критеріям.

У сучасному футболі роль арбітра дуже складна і відповідальна. В грі бере участь велика кількість протидіючих суперників, вона характеризується різноманітністю ситуацій, великими розмірами поля і складними правилами гри. Якщо ж прийняти до уваги широку популярність футболу, велику глядацьку аудиторію, то його слід віднести до найбільш важкого для суддівства виду спорту.

Складність і відповідальність суддівства футбольних зустрічей підвищується у зв'язку із збільшенням напруженості єдиноборств, все частішими випадками грубої гри, особливо в міжнародних офіційних зустрічах [11]

Змагання проводить арбітр, повноваження якого починаються з моменту виходу на футбольне поле. Рішення арбітра, що стосується гри, є остаточним. Обов'язки арбітра у футболі

1. Чітко виконувати всі параграфи правил гри.
2. Не застосовувати покарання на користь тих, хто винен.
3. Стежити за часом гри, а після закінчення матчу заповнювати рапорт.
4. Зупиняти гру, якщо порушено правила, зупиняти або закінчувати її після закінчення часу, за несприятливих атмосферних умов, у разі втручання глядачів, в інших важливих випадках, зафіксованих у правилах і положеннях
5. Стежити щоб під час гри на футбольному полі сторонні особи були тільки в окремих випадках.
6. Попереджати або усувати з поля гравців які неспортивно себе поведуть: діють дуже грубо або вживають нецензурні вислови щодо арбітра і його асистентів, глядачів, та ін.
7. Попереджати гравця який б'є по м'ячу після свистка арбітра.
8. Стежити щоб м'яч відповідав вимогам правил.

Одяг арбітра: сорочка, гетри, труси або короткі штани і бутси. Під час гр. арбітр на полі взаємодіє з своїми асистентами.

Арбітр матчу зобов'язаний прибути на місце змагань за 1 годину до

початку гри, щоб:

- визначити придатність поля до гри;
- перевірити склади команд;
- відібрати м'ячі для гри;
- перевірити листи-заявки, карточки футболістів (вони подаються арбітрові до початку матчу);
- перевірити взуття та екіпіровку футболістів;
- зреагувати на порушення керівників команд;
- провести перед матчеву нараду з своїми асистентами де він розподіляє обов'язки між собою.

Арбітр який розпочав гру має її і завершити. Заміна арбітра можлива лише при непередбачуваних обставинах (погіршення стану здоров'я, травма, та ін.)

Якщо арбітр з якоїсь причини не прибув на змагання, його замінює один із асистентів або один із присутніх на стадіоні арбітрів котрий допущений Федерацією футболу до обслуговування ігор такого рівня.

Після закінчення матчу арбітр оформляє рапорт змагань де він вносить всю інформацію про проведення змагань. Рапорт підписується арбітром, представниками команд, лікарями які були присутні на грі [48]

Сучасний футбол з його швидкісним веденням гри, кількістю єдиноборств при ліміті часу і простору вимагають високі вимоги до фізичної підготовленості арбітрів. Він повинен постійно перебувати в безпосередній близькості до ігрових моментів, аби контролювати їх у відповідності з правилами, відвертати можливі конфлікти та тощо. Таким чином, арбітр повинен багато пересуватися і, як правило, у високому темпі [55]

У зв'язку з цим були проведені педагогічні спостереження в іграх чемпіонату України, Кубка України, 1994-1995 років і у відбіркових матчах чемпіонату Європи 1996 року. У матчах які вивчалися, фіксувались такі показники: переміщення арбітра кроком, бігом, ривками і прискореннями протягом матчу, відстань від арбітра до місця фіксації порушення правил. Отримані дані були проаналізовані.

Аналіз рухової діяльності виявив основні компоненти в діяльності

футбольного арбітра під час суддівства матчу, що дозволяє будувати навчально-тренувальний процес з урахуванням спеціальної діяльності арбітра.

У спостереженнях 1994-1995 років і тестуванні 1995 року простежується пряма залежність між фізичними даними та рухливою діяльністю в матчі. Так найкращий результат у сумі рухливої діяльності (ходьба, біг, ривки, прискорення) зафіксований у арбітра Мельничука – 4416 метрів. Однак неправильно буде вважати, що рухова діяльність арбітра напряму залежить від фізичної підготовленості. Це може бути зумовлено різними факторами: невисокий темп матчу, рахунок гри, погодні умови тощо.

Тенденції до збільшення або зменшення пересування арбітра протягом гри кроком як виду рухової діяльності в чемпіонатах України 1995-1996 років у матчах, що досліджувалися, не простежується. Середній показник залишився практично однаковий – 897 метрів проти – 895. Виходячи з того що переміщення арбітра кроком не найоптимальніший вид рухової активності, кращий результат тут у зарубіжних арбітрів – 790 метрів. Цікаво що полярні результати у вітчизняних арбітрів Сельменський – 1041 метр, а найменший у Годуляна – 723. Серед зарубіжних арбітрів полярні показники такі: найбільший у Ротлісбергера (Швейцарія) – 978 метрів, найменший у Шелінаса (Франція) – 643.

Пересування арбітра протягом гри бігом як вид пересування є найбільш інформативним у руховій діяльності арбітра. У чемпіонаті України простежується тенденція незначного зменшення пересування арбітра бігом у процентному співвідношенні до суми рухової діяльності – з 62,4 до 58,6. У зарубіжних арбітрів цей показник у наших дослідженнях дорівнює 63,4 відсотка.

У кількісному виявленні середній показник дорівнює: чемпіонат України 1994-1995 років – 2437 метрів, чемпіонат України 1996 року – 2308 метрів, відбіркові матчі чемпіонату Європи та Олімпійських ігор – 2444 метри.

Найбільші показники зафіксовані у арбітра Мельничука – 2701 метр, Годуляна – 2542 метра, серед зарубіжних арбітрів у словака Іхринча – 2525.

Пересування арбітра протягом гри ривками і прискореннями показує, наскільки його фізична підготовка відповідає темпу тої чи іншої гри. У темпових, швидкісних матчах, коли гра проходить з частою зміною напряду атак, довгими передачами м'яча з флангу на фланг, арбітр повинен проявляти високі швидкісні здібності, долаючи при цьому відстань від 20 до 50 метрів.

Порівнюючи одержані дані, видно, що в порівнянні з показниками 1994-1995 років, цей вид рухової активності збільшився з 14,6 до 18,7 у матчах чемпіонату України. Показники зарубіжних арбітрів 1995 року склали 16,5. Найкращі показники тут у Мельничука – 832 метри, Годуляна – 874 метри. Найкращі результати серед зарубіжних арбітрів продемонстрував Ротлісбергер (Швейцарія) – 978 метрів.

Відстань від арбітра до місця порушення вказує, наскільки арбітр читає гру, передбачає перебіг подій на полі, отже – перебуває ближче до ігрового моменту і може з більшою вірогідністю правильно оцінити характер порушення.

Можна зазначити що середній показник у порівнянні з 1995 року істотно не змінився, збільшився лише на 0,2 метра – з 11,4 до 11,6. Зарубіжні арбітри мають середній показник 12 метрів [15]

Серед показників відстані від арбітра до місця порушення правил нерідко зустрічаються показники в 1-3 метра, що є оптимальною відстанню і може вказувати що арбітр добре читає гру.

Результати проведених досліджень показали, що успішність суддівства великою мірою залежить від рухової активності арбітрів, що висуває адекватні вимоги до їхньої фізичної підготовленості і вмілому використанню різних видів рухової діяльності на практиці [41].

Провівши аналіз науково методичної літератури нами визначено такі основні компоненти в підготовці арбітрів у футболі:

Таблиця 1.1

"Компоненти підготовки арбітра у футболі"

№	Види підготовки	Сума місць
1	Теоретична підготовка	1.83
2	Фізична підготовка	3.44
3	Технічна і методична підготовка	3.67
4	психологічна	4.78
5	Морально вольова	6.28
6	ігрова	6.33
7	тактична	6.55
8	Риси характеру	6.55
9	Інтелектуальна	6.61
10	Педагогічні здібності	8.39

Розподіл місць (рангів) напрямів спеціальної підготовки і особистих характеристик футбольних арбітрів.

На представлений таблиці № 1 видно, що пріоритетним аспектом (сума місць 1,83), на думку арбітрів, є теоретична підготовка; фізична і технічна підготовка мають близькі значення (сума місць 3,44 і 3,67 відповідно). На подальших місцях знаходяться морально-вольова підготовка (4,78). Психологічна, ігрова і тактична підготовка мають займають приблизно рівні положення (суми набраних місць 6,28, 6,55, 6,55 відповідно). Особливості особи і педагогічні здібності початкуючими арбітрами оцінюється на рівні вище згаданих видів підготовки, але найменшу значущість отримав показник, що відображає рівень освіти і інтелект судді (сума місць 8,39) [62].

Цілісну картину різних видів спеціальної підготовки футбольних арбітрів зображено на таблиці № 2

" Основні сторони підготовки арбітрів з футболу "

Теоретична	Технічна	Фізична		Психологічна	Тактична
осно ви теорії і методики фіз. культ, анатомія фізіологія психологія; Вивчення правил гри у футболі. теорія і методика футболу	Переміщення; робота зі свистком; робота з прапорцем (для асистентів арбітра)	<u>ЗФЦ</u> Комплексни й розвиток усіх рухових якостей; покращення показників фізичної підготовлен ості	<u>СФЦ</u> Пріоритетни й розвиток витривалості , бистрості, спеціальних якостей футбольних арбітрів.	Морально - вольова підготовка; Управління грою; формування особистісних якостей	Застосуван ня усіх отриманих знань і вмінь для досягнення максималь но якісного суддівства у кожному конкретно му поєдинку.

Теоретична підготовка. У розробленій програмі визначений зміст теоретичної підготовки і послідовного освоєння матеріалу у формі самостійних і групових лекційних і семінарських занять.

Під теоретичною підготовкою слід розуміти систему знань необхідних для суддівства змагань з футболу.

Арбітру потрібно удосконалювати свої інтелектуальні здібності, необхідні при проведенні змагань з футболу, розуміти об'єктивні закони побудови правил гри, свідомо відноситись до своєї діяльності.

Теоретична підготовка арбітрів розглядається як своєрідна база підвищення надійності і якості суддівства. Теоретичні заняття повинні носити певну цільову направленість – навчити слухачів (арбітрів) використовувати отримані знання на практиці.

Лекції читають арбітрам головним чином на учбово-тренувальних зборах і зібраннях. У них лектор систематично подає теоретичні положення, що стосуються правил гри і методики суддівства, висловлює своє думку.що

до розв'язання тих чи інших моментів. Для проведення лекцій залучаються найбільш досвідчених та підготовлених арбітрів з футболу.

Проводячи семінари з арбітрами мається на меті вивчення різноманітних аспектів правил гри і методики суддівства.

В даний час практично нема будь яких офіційних рекомендацій для вдосконалення і поглиблення теоретичних знань арбітрів в процесі їхньої підготовки до футбольного сезону.

Фізична підготовка. Фізична підготовка, складова важливу частину програми підготовки суддів по футболу, направлена на розвиток найважливіших якостей, необхідних для ефективної суддівської діяльності [38].

Підготовчий період футбольного арбітра, як правило, починається на початку січня після 4-6- недільного періоду відпочинку і відновлення. Підготовчий період для футбольного арбітра повинен поділятися на два етапи: 1) Загально підготовчий і 2) Спеціально підготовчий.

Метою загально підготовчого етапу є розвиток загальної фізичної підготовленості.

Розвиток аеробної витривалості – є головним завданням в ході цього етапу. Беручи до уваги збільшення ризику травмуватись протягом цієї частини року, необхідно розвивати аеробну витривалість і більшій мірі через збільшення об'єму і тривалості тренування. Ці тренування повинні виконуватись при інтенсивності (70-80% від максимальної). Однак тривалість цих занять не повинна бути тривалою на протязі двох тижнів тренувального плану. Рекомендується що б тривалість перших тренувань була приблизно 20 хв., поступово збільшуючи до 40-50 хвилин. Щоб отримати достатнє навантаження рекомендовано виконувати аеробні тренування з низькою і середньою інтенсивністю два-три рази на тиждень на початку загально підготовчого етапу, поступово збільшувати їх кількість до трьох-чотирьох разів на тиждень. На цій стадії бажано провести програму для розвитку сили у сього тіла. Програма з підготовки арбітрів злегка

відрізняється від програми підготовки футболістів і у більшій мірі опирається на запобігання травмування. Однак спільним для арбітрів і футболістів є те що їм необхідно тренуватись практично майже цілий рік. Для арбітрів силове тренування особливо важлива для того щоб укріпити м'язи спини і черевного пресу, верхнього плечового поясу, а також відкорегувати м'язову нестійкість між м'язами згиначами і розгиначами нижніх кінцівок.

Основними цілями силової підготовки є: запобігання пошкодження, покращення працездатності через збільшення швидкості, покращення самопочуття (гарний вигляд, форма), покращення самовпевненості (відчуття сили), отримання довіри (від глядачів, гравців) завдяки атлетичній зовнішності.

Загально підготовчий етап підготовчого періоду у ідеалі повинен складати повний мезоцикл з тривалістю від двох до чотирьох тижнів (мікроциклів). Структура мікроциклів повинна бути спланована таким чином, що б були достатні періоди відновлення між тренуваннями.

Головним завданням спеціально підготовчого етапу підготовчого періоду – зміщення акценту у бік спеціалізації, перехід від загально фізичних навантажень до спеціальних тренувань [27].

Завдання цього етапу сезонної програми тренування лишаються такі ж (продовжується робота над підвищенням рівня фізичної підготовки), однак тренування стають більш подібні на сам матч. Тому передбачаємо поступове зменшення тривалості тренування, яке супроводжується поступовим збільшенням інтенсивності. Акцент у ході аеробного тренування постійно зміщується від безперервного бігу з низькою і середньою інтенсивністю, до більш інтенсивнішого перервного бігу, що відповідає визначеним фізичним вимогам котрі необхідні для ефективного проведення футбольних матчів. Частота тренувань повинна складати два-три тренувальні заняття на тиждень. Враховуючи інтенсивність тренування, як зазначено вище, необхідно відмітити, що мета спеціальних високо інтенсивних тренувань – покращення

аеробної роботи з інтенсивністю тренування від 85 до 95% від максимальної з інтервалами, зазвичай складають від 15 хвилин до 15 секунд.

Поряд з аеробними тренуваннями протягом спеціальної роботи, необхідно поступово вводити тренування, направлені на покращення анаеробної витривалості (тренування швидкісної витривалості). Ці тренування включають інтенсивність часто максимальний спринт, завершений неповними періодами відновлення. Тому необхідно, щоб організм був адаптований до втоми, що в свою чергу покращить здатність повторного спринту. Одним із основних фізичних вимог футбольного арбітра є здатність швидко відновлюватись між періодами інтенсивної діяльності. Інтенсивність цих тренувань мала бути ще вище, ніж та, що була досягнута на протязі високо інтенсивного аеробного тренування.

Тренування на розвиток швидкості у ході спеціально підготовчого етапу повинні змінюватись від швидкісних вправ на прямих відрізках (20-60м) наближеними до рухової діяльності арбітра під час матчу. Ближче до кінця цього етапу тренується спритність, застосовуються пересування зі зміною напрямку руху і техніку бігу.

Спеціально підготовчий етап повинен складати повний мезоцикл тривалістю приблизно шість тижнів. Вірець підготовки по ходу мезоцикла – це поступове, але стійке підвищення інтенсивності тренувань, так як організм пристосовується до запровадження інтенсивних тренувань. В межах цього мезоциклу тренування повинно стати схожим на сам матч, витрати енергії і рухів під час матчу повинні відповідати витратам під час самих тренувань.

Два заключні мікроцикли спеціально підготовчого етапу можуть називатись передзмагальним етапом. Він проходить як правило, в умовах навчально-тренувальних зборів. На даному етапі акцент робиться на такій фізичній підготовці, котра поступово пересувається у бік підготовки до практичного арбітражу. Це полягає у тому, що у мікроциклі поступово зменшується кількість тренувань, щоб гарантувати оптимальну підготовку у матчі. У цей період арбітр проводять товариські матчі, що замінює одне або

два щотижневі тренувальні заняття. Припускається, що інтенсивність при якій проводяться товариські матчі, складає >85% навантаження проти 85-88% при проведенні офіційних матчів, тому важливо, щоб арбітр мав необхідний баланс між навантаженням і відновленням.

Головним завданням підготовки арбітра є його готовність для проведення майбутніх матчів у сезоні [5, 41]

Технічна підготовка. Технічна підготовка здійснюється в групах на урочних заняттях. Змістом технічної підготовки було вироблення і закріплення специфічних навиків і прийомів; характерних при виконанні суддівської діяльності [13].

Психологічна підготовка. Стан психологічної готовності арбітра до проведення змагань формується в процесі комплексного впливу великої кількості факторів, типових для суддівської діяльності[37].

Одним із слабких місць у психологічній підготовці арбітра є емоційна напруга, яка характеризується тимчасовим зниженням стійкості психічних і психомоторних процесів, що в свою чергу супроводжуються різними досить явними вегетативними реакціями і зовнішнім проявом емоцій.

Емоційна напруга виникає і розвивається в результаті впливу різних факторів об'єктивного і суб'єктивного характеру, тобто потужним впливом на емоційно-вольову, психологічну, соматичну сфери, що супроводжуються різними емоційними реакціями, переживаннями, Швидкість і ступінь розвитку у арбітра напруги переважно визначається індивідуальними психічними особливостями, зокрема – рівнем емоційної стійкості тривожності особи як здатності протистояти емоційним впливам, ставленням арбітра до цих впливів і його функціональним станом. Напруженість варто відрізняти від емоційного збудження, яке характеризується відносно пасивною реакцією на емоційний вплив [15].

У виборі і застосуванні засобів регуляції емоційних станів велике значення має правильний облік індивідуальних особливостей арбітра.

У зв'язку з цим виникає необхідність виявити основні види емоційних напружень, які негативно впливають на стан готовності арбітра до проведення гри.

Ним можуть бути:

а) сенсорні, емоційні напруги – найчастіше мають якість емоційної втоми, проявляються у формі демонстративної роздратованості, у вигляді гнітючості;

б) залишкові напруги, пов'язані з неповною розрядженістю після попереднього суддівства або проведеним, але неправильно побудованим тренуванням, тощо. Подібні напруги можуть бути прихованими, коли арбітр сам не в змозі пояснити присутність зайвої психічної напруженості;

в) напруження соціального характеру. Вони виникають у результаті неправильно побудованого побуту. Через конфліктні ситуації в суддівській асоціації. В бригаді арбітрів, з керівниками команд, тощо. Ці напруження мають характер стійких станів, які вирізняють настрій арбітрів перед матчем [62].

Зовнішньо напруженість проявляється [57]:

а) емоційна реакція в міміці;

б) різноманітні виразливі рухи (натоміміка);

в) прояви скутості, як показник розвитку невимушеної напруги м'язів;

г) прояви тремору рук, ніг, м'язів обличчя;

д) почервоніння шкіри (особливо – плямами) обличчя або ж поблідніння;

е) вира зливі невимушені рухи очами (рухливі зіниць), розширення або звуження зіниць;

є) поява «гусячої шкіри»

ж) зміни у фонації та артикуляції мови;

з) підвищення частоти пульсу, а також зміна ритмічності пульсових скорочень;

і) зміна ритму дихання.

Дослідження специфіки перед ігрових станів з'ясувало, що негативний стан у арбітрів вищої кваліфікації зустрічається досить часто. При суддівстві ігор у стані психічної готовності відносна помилка склала 5.9 помилки (на підставі 107 ігор, що вивчалися). З них по результативних помилках – 0, по суттєвих – 0.6, по дрібних – 5.3 помилки. При суддівстві ж у стані емоційної напруги відносна помилка складає 8.9. При цьому по результативних – 1.0, по суттєвих – 2.2, по дрібних – 5.7. Таким чином, підсумки дослідження свідчать про залежність якості суддівства від передстартових станів судді [55]

Основні засоби регуляції емоційної напруженості можуть бути розподілені на дві групи – активні і пасивні.

Щоб засвоїти прийоми регулювання емоційних станів, необхідно застосовувати їх неодноразово. Іноколи перші спроби прийомів не вдаються. При повторному застосуванні ці прийоми стають більш ефективними, оскільки виробляється і закріплюється певний умовно - рефлексорний зв'язок.

Пропонуючи певні прийоми саморегулювання емоційних станів, варто зазначити, що не існує стандартних прийомів, готових на всі випадки, однак це не означає. Що вибір прийому випадковий, безпідставний. Прийоми саморегуляції емоційних станів, що пропонуються, визначені суттєвими якостями, які характерні для всіх емоцій.

До активних засобів варто віднести:

1. Окремі вправи і комплекси вправ із загальної фізичної підготовки:
  - а) на розслаблення основних груп м'язів; б) дихальні вправи; в) ігрові вправи.
2. Мімічні вправи.
3. Вправи, що потребують інтенсивної розумової діяльності.
4. Засоби психогігієни та елементи автотренінгу.
5. Вправи ідеомоторного тренування.

6. Індивідуалізована розминка перед матчем.
7. Навмисна зміна направленості і змісту уяви і думок.
8. Активізація відчуттів упевненості.

До пасивних засобів відносять фактори, пов'язані з організацією режиму роботи і відпочинку арбітра.

1. Організація оптимального харчування.
2. Фармакологічні засоби.
3. Правильна організація побутових умов.
4. Водні процедури, спеціальні види масажу і самомасажу, баня.
5. Комплекс культурних заходів — перегляд кінофільмів, спектаклів, читання літератури, як спеціальної, так і художньої, музика.

Стан психологічного, а відтак і м'язового напруження заважає не тільки розумовій діяльності арбітрів, але й не дозволяє виконувати рухи з повною ефективністю, що може вплинути на вибір місця і, як наслідок, призвести до неправильно прийнятого рішення.

Для здійснення індивідуального підходу до особи арбітра і вибору дієвих засобів активації його розумової діяльності і функціональних кондицій необхідна як найбільш точна діагностика причини, що викликають надлишкову емоційну напругу.

Ігрова підготовка Полягає у вивченні арбітрами особливостей виду спорту, а саме футболу. Використовується практичні заняття на футбольному полі. Ігри на полі допомагають у змагальних умовах вирішувати питання пояснення того або іншого моменту з правил гри. Навіть арбітр високої кваліфікації, сам граючи у футбол, часто з інакшої точки зору, трактує правила гри. На даний момент практичні заняття на полі майже не використовуються. Вивчаються особливості підготовки футболістів а саме техніки виконання ударів, переміщення, фізична та тактична підготовки [58].

Інтегральна підготовка. Методика інтегральної підготовки ґрунтувалася на проведенні групових занять, що характеризуються багатократним виконанням завдань.

Висновок до розділу

1. У змагальній діяльності є чотири основні способи визначення результату, у трьох з них важливе значення має діяльність суддів, яка є чинником впливу на ефективність змагальної діяльності.

2. Арбітри у футболі виконують такі функціональні обов'язки як: чітко виконання усіх параграфів правил гри, стежити за часом гри, а після закінчення матчу заповнювати рапорт, зупиняти гру, якщо порушено правила, зупиняти або закінчувати її після закінчення часу, за несприятливих атмосферних умов, у разі втручання глядачів, в інших важливих випадках, зафіксованих у правилах і положеннях, попереджати або усувати з поля гравців які неспортивно себе поведуть: діють дуже грубо або вживають нецензурні вислови щодо арбітра і його асистентів, глядачів, та ін.

3. До основних компонентів в діяльності футбольного арбітра під час суддівства матчу до них належать :переміщення кроком, бігом, ривками і прискореннями.

РОЗДІЛ 2. МЕТОДИ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

2.1 Методи дослідження.

Для проведення дослідження було використано такі методи як:

1. Загальнонаукові методи теоретичного рівня: аналіз та узагальнення літературних джерел та даних педагогічного спостереження.

2. Методи емпіричного рівня:

а) педагогічне спостереження;

б) соціологічні методи: метод експертних оцінок;

в) документальний метод;

г) методи математико-статистичної обробки результатів, що реалізовувались за допомогою використання програмного забезпечення Excel для “ Windows ”.

Теоретичний аналіз науково-методичної літератури дозволив визначити значення діяльності суддів у спорті. Так розглядались питання суддівства у волейболі – Суддівство змагань з волейболу волейболу Гезенцевей В. Р. (1968), баскетболі – Баскетбол: організація и суддівство змагань Левшин И. В., (2004) дослідження ефективності програми початкової підготовки суддів по баскетболу Дулин А. Л. (1984), гандболі – організація і суддівство змагань з гандболу Кнышов А. К. (1988), структура рухової активності суддів у гандболі Згоба В. (2005).

Загальне значення суддівства у футболі Віхрова К. Л. (1981) та фізична підготовка футбольних арбітрів Петров В. Д., Абдула А. Б. (2007), розвиток професійно важливих психофізіологічних якостей футбольних арбітрів Шибает А. В. (2009), взаємозв'язок різних сторін підготовленості арбітрів і якості суддівства у футболі Абдула А. В., Ашанин В.С. (2005).

За результатами теоретичного аналізу науково-методичної літератури були визначені чинники, які впливають на арбітра під час його професійної діяльності, що у подальшому було включено до бланку експертної оцінки.

Експертна оцінка. Метод експертних оцінок використовується у випадках, коли кількісно не можливо визначити певні види діяльності. Для цього проводиться експертиза.

Експертиза – це оцінка якісних показників шляхом з'ясування думок експертів.

Нами було проведено групову експертизу, де експертам пропонувалось відповісти письмово на запитання, що були включені до бланку опитування.

Бланк експертної оцінки – це лист із запитаннями, на які потрібно дати відповіді в письмовому виді.

Експертиза проводилась у чотири етапи:

1 Складання бланків експертної оцінки. Було проаналізована загальна і спеціальна література, за результатами якої були визначені чинники, які впливають на арбітра під час його професійної діяльності і об'єднані в чотири групи(природні, поведінкові, внутрішні та інші чинники впливу).

2 Підбір експертів – компетентність, кваліфікація, стаж суддівства на основі яких було визначено експертів.

До експертної оцінки були залучені:

- Шандор А.А - міжнародна категорія (арбітр ФІФА), вік 43, стаж суддівства 18 років;
- Пономарьов В. - міжнародна категорія (арбітр ФІФА), вік 36, стаж суддівства 11 років;
- Огерчук О.Ф.- національна категорія, вік 49, стаж суддівства 13 років;
- Валенко Е.А. - національна категорія, вік 49 роки, стаж суддівства 8 років;

➤ Можаровський Ю.А. - національна категорія, вік 33 роки, стаж суддівства 10 років;

➤ Колобич О.В.- I категорія, вік 35, стаж суддівства 12 років;

➤ Біць М.Ф. - I категорія, вік 45 років, стаж суддівства 10 років.

3. Бланки експертної оцінки були передані до організаційного підрозділу Федерацію футболу Львівщини де в подальшому були роздані експертам.

4. Після повернення заповнених експертами бланків було проведено аналіз результатів експертизи.

Для підтвердження достовірності проведення письмової експертизи необхідно було визначити ступінь узгодженості думок експертів.

Для цього використовується коефіцієнт конкордації.

Визначення ступеню узгодженості експертів за величиною коефіцієнта конкордації проводилось у відповідності з алгоритмом:

Вихідні дані: Приймається, що 7 експертів визначають вагомість впливу груп чинників на професійну діяльність арбітра у футболі.

1 КРОК. Складається таблиця в якій кожен експерт ставить відповідний (ранг)значення впливу від 1 до 9 для кожної групи.

2 КРОК. Розраховується середня сума рангів (x)

3 КРОК. Розраховується відхилення від середньої суми рангів

4 КРОК. Розраховується квадрат відхилення

5 КРОК. Розраховується сума квадратів відхилення

6 КРОК. Розраховується коефіцієнт конкордації

$$W = \frac{12 \cdot S}{m^2(n^3 - n)}$$

Де: W – коефіцієнт конкордації;

S – Сума квадратних відхилень;

m – Число експертів;

n – Число груп чинників.

7 КРОК. Статистична достовірність коефіцієнта конкордації оцінюється за допомогою X^2 – критерію.

$$X^2 = m(n-1)W$$

Ступінь свободи $V = n - 1$

8 КРОК. Висновки:

Педагогічне спостереження. У спорті – це цілеспрямоване, планомірне і систематичне сприйняття кількісних чи якісних характеристик явищ, що вивчаються, і здійснюються за допомогою органів сприйняття чи за допомогою приладів без втручання дослідника в навчально-тренувальний чи змагальний процес.

У дослідженні використовувалось проблемне за обсягом, тому що велося спостереження за всіма аспектами діяльності арбітра у футболі; за програмою основне або стандартизоване, тому що проводилось за чіткою програмою, а отримані дані фіксувались в заздалегідь розроблених протоколах; за стилем невключене, тому що ми не є учасниками подій і спостерігаємо з боку; за поінформованістю приховане, бо арбітр не знає що за ним ведеться спостереження; за часом безперервне тому що тривалість спостереження відповідає тривалості усього футбольного поєдинку. Педагогічне спостереження проводилось з метою визначення: рухової діяльності (переміщення кроком, повільним бігом, біг у середньому та швидкому темпі, прискорення, переміщення спиною вперед та приставним кроком) загальна дистанція яку долає арбітр та окрему по різновидах переміщення, скільки часу проводить на місці, скільки часу затрачає на пояснення гравцям, момент коли дає свисток (на місці, переміщуючись кроком та бігом), відстань до ігрового епізоду коли було дано свисток, кількість свистків про порушення правил гри.

Відеоаналіз. Для спостереження за професійною діяльністю арбітра у футболі були використані відеозаписи змагальної діяльності висококваліфікованих футболістів провідних чемпіонатів і міжнародних

турнірів з футболу. Серед них: Англійська Прим'єр-ліга , Італійська серія «А», Ліга Чемпіонів. Всього було опрацьовано 10 матчів.

Документальний метод. Документом в соціології називається спеціально створений людиною предмет, який призначений для передачі або зберігання інформації.

Багато сторін фізичного виховання і спорту знаходять своє відображення в різних документах (планах і щоденниках тренувань, протоколах змагань, керівних матеріалах і зведених звітах спортивних організацій, матеріалах інспектування, навчальних планах і програмах, лікарсько-фізкультурних картках і ін.).

У нашому дослідженні використано документальний метод для аналізу програми з підготовки молодих арбітрів з футболу. За способом фіксування інформації документ є друкованим, за типом авторства – суспільний, за статусом – офіційним, за способом отримання – природній, за ступенем близькості до емпіричного матеріалу – повторним, за часом дії – діючим.

Методи математичної статистики. Опрацювання результатів дослідження відбувається на засадах методів математичної статистики. За допомогою використання програмного забезпечення (“Microsoft – “Excel для Windows XP) визначались: середнє арифметичне, середнє квадратичне відхилення, коефіцієнт конкордації.

2.2 Організація дослідження

Дослідження проходило у три етапи:

Перший етап (вересень 2020 року - грудень 2020 року) – присвячено вивченню і теоретичному узагальненню відомостей за тематикою дослідження, аналізу літератури та інформаційних джерел з проблематики магістерської роботи, що дозволило обґрунтувати мету й основні завдання, розробити методологічно доцільну схему дослідження і збір відео матеріалів.

Другий етап (січень 2021 р – жовтень 2021 р). присвячений визначенню вагомості факторів впливу на арбітра під час професійної діяльності діяльність, а також були визначені найвагоміші дії за якими визначається успішна діяльність арбітра у футболі за допомогою методу експертних оцінок. Проведено педагогічне спостереження за діяльністю арбітрів у футболі, а саме за: руховою діяльністю (переміщення кроком, повільним і швидким бігом, бігом у середньому темпі , прискорення, переміщення приставним кроком і спиною у перед та час який арбітр проводить на місці), момент коли дається свисток (на місці, кроком, бігом), відстань до ігрового епізоду, кількість порушень і показаних карток, час затрачений на усні попередження. Проводилось написання першого та другого розділів магістерської роботи. Здійснено підготовку до математико-статистичної обробки результатів.

Третій етап (листопад 2021 р — грудень 2021 р). був присвячений обробці даних педагогічного спостереження та їх опису, узагальненню результатів дослідження, формулюванню основних висновків за матеріалами проведених досліджень, розробці практичних рекомендацій для початкової підготовки арбітрів, підвищення кваліфікації тренерів та студентів ЗУНУ. Оформлено текст магістерської роботи. Проведено підготовку до попереднього захисту.

РОЗДІЛ III. ПОКАЗНИКИ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ КВАЛІФІКОВАНИХ АРБІТРІВ У ФУТБОЛІ

3.1 Характеристика професійної діяльності суддів

Професія «спортивний суддя» відноситься до групи професій «чоловік - людина» і володіє яскраво вираженою соціальною спрямованістю діяльності. Організація змагань, управління діяльністю змагання, фіксація результатів змагань - все це є об'єктом праці спортивного судді [26].

Суддівський корпус, сформований для проведення конкретних змагань, включає наступні посади: головний суддя, головний секретар, арбітр, рефері, бічний суддя, технічний реєстратор, суддя-інформатор, суддя при учасниках. Кожна з цих посад встановлює власні вимоги до суб'єкта праці. Для того, щоб досягти висот в даній трудовій діяльності, людина повинна володіти знаннями і уміти працювати на будь-якій посаді [13].

Соціально-економічні характеристики суддівської діяльності мають свої характерні особливості в різних видах спорту. Як правило, при хорошій організації змагань суддям оплачують: переїзд до і з місця змагань, проживання та харчування в період змагань. Оплата роботи залежить від рівня змагань і кваліфікації судді.

Умови роботи у спортивних суддів на думку більшості фахівців є складними [9]. При конкуренції, що загострилася, серед спортсменів, судді підпадають під постійний психологічний пресинг з боку глядачів, учасників і тренерів. При великій кількості учасників або при поганій організації змагань робочий день спортивного судді може продовжуватися 12-14 годин. Тривалість змагань доходить до 5-7 днів.

Правила виконання трудових дій спортивного судді суворо регламентовані і контролюються Арбітражною і Дисциплінарною комісіями. Санкції, які можуть накласти на суддю, варіюються від пониження на посаді на конкретних змаганнях до довічної дискваліфікації[36].

Характеризуючи суб'єкт праці спортивних суддів на те, що знання є одним з чинників, що визначають можливості судді в його діяльності. Спортсмени оцінюють суддю не тільки по його комунікативних якостях (умінню спілкуватися, входити в контакт з людьми), скільки по професійних якостях.

Ерудиція спортивного арбітра складається із загальних і спеціальних знань. Загальні знання характеризують світогляд і загальну культуру судді. Спеціальні знання, необхідні для здійснення основної суддівської діяльності, можна розділити на психолого-педагогічні, медико-біологічні і професійні.

Знання повинні отримуватися не тільки з літератури, лекцій і бесід з іншими арбітрами. Надзвичайно важливі знання, що набувають суддею в процесі вивчення характеру, здібностей, схильностей, рівня фізичного розвитку спортсменів. Важливі і знання, яких суддя набуває в процесі своєї спортивної діяльності, при аналізі своєї роботи, при узагальненні отримуваних відомостей. Це додає всій діяльності судді творчий характер [38].

Слід підкреслити таку особливість знань спортивного арбітра, як оперативність. Це пов'язано з тим, що завдяки телебаченню багато великих міжнародних змагань стають надбанням мільйонів телеглядачів. Природно, все нове, що з'являється в техніці, в спорядженні і так далі, відразу привертає увагу. Оперативність стосується і знань про великі спортивні події, що відбуваються в нашій країні і за кордоном, про результати виступу збірної команди.

Спеціальні знання, якими володіє суддя, можна також розділити на теоретичні, практичні і методичні.

У суддів може спостерігатися ототожнення практичних і методичних знань: вони вважають, що їхні знання про те, як потрібно виконувати рух і вміють його виконувати, то вони зуміють і пояснити спортсменам як і що в поєдинку робити можна, а що не можна. Насправді ж досвід власної

спортивної діяльності не у всіх і не відразу трансформується в досвід оцінки інших [23].

Уміння судді діляться на конструктивні, організаторські, комунікативні (включаючи дидактичні і ораторські), гностики (включаючи перцептивні), рухові (включаючи прикладні).

Конструктивні уміння допомагають судді конструювати, планувати діяльність.

Організаторські уміння пов'язані з реалізацією суддею намічених планів. Судді повинні уміти організувати як свою діяльність, так і діяльність спортсменів.

Комунікативні уміння пов'язані із спілкуванням судді з тренерами, з колегами по роботі, з спортсменами і керівництвом організації, з засобами масової інформації. Їх можна розділити на три групи: власне комунікативні вміння, дидактичні вміння (хоча останні і виходять за рамки чистих комунікативних вмінь) і ораторські уміння [31].

Дидактичні вміння пов'язані з вмінням судді ясно і зрозуміло доносити до свідомості спортсменів і молодих суддів особливості правил змагання. До дидактичних вмінь відносять і вміння судді розпалити у глядачів інтерес до своєї діяльності, передати свою захопленість видом спорту.

Ораторські вміння необхідні судді для здійснення перш за все освітньої функції і показу на спортивному майданчику. Для цього суддя повинен володіти великою ерудицією і культурою мови.

Гностичні вміння пов'язані з пізнанням суддею як окремих спортсменів, так і спортивного колективу в цілому, з аналізом спортивних ситуацій і результатів своєї діяльності. Отже, вони базуються на перцептивних вміннях, тобто вміннях судді спостерігати, помічати помилки в процесі проведення сутички змагання. Молодим суддям це не завжди вдається [33].

Гностичні вміння включають користування навчально-методичною і науковою літературою, вміння проводити елементарні дослідження і

аналізувати їх результати для того, щоб ввести корективи до суддівської і спортивної діяльності.

Рухові вміння відображають, перш за все, технікою виконання суддівських жестів, технікою пересування судді по майданчику, технологією виходу суддівської бригади і правила роботи з комп'ютерно-інформаційними суддівськими комплексами [1].

Спортивне змагання розглядається ту значній мірі як видовище. І вся робота суддів повинна підтримувати високу естетичність поєдинку і відповідати правилам чесної гри.

До професійно-важливих якостей фахівці [24, 35] долучають наступні. Майстерність судді багато в чому визначається якостями, що є у нього, які додають своєрідність його роботі, визначають швидкість і ступінь оволодіння ним різними вміннями. Всі професійно-важливі якості судді нами були розділені на наступні групи: етичні, комунікативні, вольові, інтелектуальні і психомоторні, включаючи перцептивні, атенціонні (розуміння), мнемонічні (пам'ять) і рухові.

Суддя повинен володіти цілим комплексом етичних якостей: ввічливістю, чесністю, вимогливістю, оптимізмом і так далі, оскільки виховна роль судді в спорті надзвичайно висока, і лише на власному прикладі можна виховати згодом когорту хороших суддів. Суддя зобов'язаний постійно стежити за собою, встановлювати до себе високі вимоги, пам'ятаючи, що він людина, спеціальністю якої є правильна поведінка і оцінка цієї поведінки у інших [52].

У зв'язку з цим важливою етичною якістю судді є оптимізм. Він включає доброту, чуйність судді, його товариськість і доброзичливість, життєрадісність, відчуття гумору, віру в спортсмена, в досягнення ними поставлених цілей, навіть якщо ці спортсмени недосвідчені і з погрішностями в техніці.

Однією з важливих якостей судді є правдивість. Спортсмени повинні бути упевнені в щирості намірів і відчуттів судді, що спілкується з ними.

Крім того, для судді важливий гуманізм, що характеризує відношення до людей взагалі і до спортсменів зокрема [55].

Суддя повинен володіти і іншими етичними якостями: принциповістю (не перехідною в прямолінійність дій і вчинків, в упертість), самокритичністю, працьовитістю, справедливістю.

Вольові якості мають велике значення для успішної діяльності судді. До них відносяться самовладання, наполегливість, терплячість, вимогливість, рішучість, сміливість [57].

Велике значення для судді має така якість, як винахідливість. Під час сутички змагання часто виникають ситуації, що вимагають миттєвого прийняття рішення. Спритний суддя не дозволяє виявитися зовнішнім ознакам його внутрішнього стану. Він не виноситиме поспішних, необдуманих рішень. Залежно від ситуації і виниклої проблеми він зробить по різному[62].

Чим більше суддівський досвід арбітра, тим менше виникає несподіваних для нього ситуацій, що вимагають винахідливості, кмітливості, швидкого орієнтування. Проте зовсім уникнути несподіваних ситуацій не вдається навіть досвідченим суддям, тому роль цієї вольової якості не знижується.

Інтелектуальні якості підкріплюють дидактичні уміння судді, допомагають йому знаходити правильні рішення в своїй роботі, обумовлюють ефективність роботи, пошуку ним нових, незвіданих шляхів вирішення виникаючих проблем в організації змагань. До цих якостей відносять: ясність і логічність мислення, критичність, увага, винахідливість, дотепність. Особливу роль в діяльності судді грає оперативність мислення, що характеризує здатність швидко знаходити оптимальне вирішення виникаючих спірних завдань, а також екстраполовання, тобто передбачення результатів своїх вчинків на учасників діяльності змагання.

Інтелектуальні якості базуються на перцептивних і атенціонних якостях, що характеризують властивості сприйняття і уваги. І.М. Сеченов

говорив про реакцію миттєвого бачення, тісно пов'язану з швидкістю і об'ємом сприйняття і з властивостями уваги. Ця якість дозволяє судді швидко орієнтуватися в постійно змінних ситуаціях сутички [8].

Особливу роль грає така якість, як розподіленість уваги. Суддя (особливо на посаді рефері) одночасно повинен стежити за багатьма об'єктами і моментами: за правильністю ведення поєдинку учасниками; якістю демонстрованої техніки; справністю захисного обмундирування; спостерігати за поведінкою секундантів, глядачів; контролювати процес оцінки технічних дій бічними суддями; стежити за часом сутички; одночасно і постійно тримати під спостереженням всю зону змагань. При цьому він повинен чутливо реагувати на стан учасників (апатію, стомлення, стан втрати боєздатності), вловити - розуміють чи ні спортсмени його зауваження, відстежувати всі порушення дисципліни [50].

У багатьох випадках, щоб не переривати хід поєдинку, суддя при незначності і повторюваності порушень, може відстрочити свою дію на спортсмена (наприклад, він може зробити зауваження порушникові дисципліни після закінчення раунду або бойового епізоду або попередити учасників бою перед початком наступного раунду). Це вимагає від судді хорошої короткочасної пам'яті.

Таким чином, успішна суддівська діяльність пов'язана і з мнемомічними якостями - швидкістю і міцністю запам'ятовування. В деяких випадках, при спірних ситуаціях і при подачі протесту в арбітражну комісію, суддям необхідно в найдрібніших подробицях пригадати і відновити будь-яку секунду поєдинку з найближчих декількох боїв, поєдинків, матчів [53].

Психомоторні якості особливо необхідні успішному судді. Багато навантажень, які випадають на суддівську частку, вимагають великої фізичної сили, витривалості, швидкості реакції. З віком фізичні якості мають тенденцію до регресу, тому постійною турботою суддів є підтримка їх на необхідному рівні. Це вимагає дотримання рухового режиму і режиму харчування, постійного контролю за своїм здоров'ям. Психомоторні якості

тісно пов'язані з перцептивними і аттенціонними якостями: швидкістю бачення, ступенем концентрації уваги при реагуванні на об'єкти або сигнали і так далі

Велика роль в успішності суддівської діяльності належить авторитету конкретної людини. Суддя, що має у спортсменів авторитет, надає на них сильну виховну дію, оскільки авторитету більше вірять і прагнуть наслідувати. Проте авторитет виникає в процесі спортивної діяльності, тому він є не початковим, первинним, а вторинним компонентом майстерності судді.

Узагальнення наукових даних дозволяє виділити сторони авторитету судді, що складається з наступних компонентів [37]:

- *авторитет професіонала* в області фізичної культури і спорту - залежить від знань і умінь в цій сфері, а також від спортивного статусу у минулому;
- *авторитет віку*, тобто суддя володіє в очах спортсменів авторитетом як старший, досвідченіша людина;
- *авторитет посади*, тобто статус судді як людину, зі всіма витікаючі ми звідси правами і обов'язками посади;
- *етичний авторитет* як людину; відсутність його може звести нанівець решту всіх компонентів авторитету судді.

Судді початківці часто намагаються прискорити процес формування авторитету і встають на шлях створення так званого помилкового авторитету. Помилковий авторитет може створюватися суддею і ненавмисно. Проте у будь-якому випадку він шкодить вихованню спортсменів і суддівській кар'єрі суб'єкта. Серед суддів існує думка, що визнати свою помилку перед тренерами - означає опустити свій авторитет в їх очах. Той, хто так думає, слідом за цією помилкою допускає і другу: він переконує всіх в тому, що суддя завжди має рацію, створюючи таким чином думку про свою непогрішність. Найвірніше рішення, якщо суддя допустив промах в своїй

роботі, - відкрито, в розумній і тактовній формі після закінчення змагань визнати перед учасниками змагань свою помилку [36].

Таким чином, описаний нами об'єкт і суб'єкт праці спортивного судді, а також виділені нами вимоги до спортивних суддів для позитивного реагування в екстремальних ситуаціях спортивного характеру в сукупності з описаним психологічним портретом типологічної особи судді, найбільш адаптованого до цього виду діяльності, складають комплексні професіограму спортивного судді [58].

Спираючись на дану характеристику професії, можна проводити роботу профорієнтації для залучення молодих арбітрів в суддівський корпус, формувати батарею психологічних тестів для проф-діагностичних досліджень.

Щоб підготувати арбітра вищої кваліфікації, безумовно, необхідно розробити систему педагогічних прийомів. У сучасній літературі знайшла віддзеркалення ідея комплексної підготовки суддів не тільки по методиці суддівства, але і по інших важливих аспектах психолого-педагогічних, морально-етичним, медико-біологічним і фізичним [13, 16, 19, 26].

Проте, не дивлячись на визнання високої значущості ролі спортивного судді, в розвитку як конкретної дії змагання, так і спорту в цілому до цих пір не створено стрункої системи професійної підготовки суддівських кадрів.

3.2 Вагомість чинників впливу на діяльність арбітрів у футболі.

Успішність діяльності арбітра, як зазначає [14] залежить від розуміння змісту спортивної боротьби, трактування правил виду спорту, а також від відповідної фізичної та психічної підготовленості арбітрів.

Загальна підготовленість судді складається з сторін підготовленості [50]:

- теоретичної (знання правил гри і методів суддівства);
- фізичної (база рухової діяльності);

- психологічної (розвиток психодинамічних якостей і властивостей особистості);
- морально-вольової (основа моральної стійкості в житті і спорті);
- ігрової (розуміння гри, здібність розбиратися в її складностях розвинуте на основі практики почуття інтуїції).

Ці складові взаємопов'язані, але ті чи інші з них домінують на різних етапах багаторічної підготовки суддів.

Структура і зміст фізичної підготовленості суддів має багато спільних ознак з фізичною підготовленістю футболістів, але розвиток окремих якостей має для суддів більш важливе значення, ніж для футболістів. Якості, які є значущими більшій мірі визначають фізичну підготовленість суддів: витривалість (загальна, швидкісна і спеціальна), швидкість (перш за все швидкість переміщення). Слід розрізняти як стартову так і дистанційну швидкість, які є взаємопов'язані між собою. В меншій мірі в руховій діяльності суддів проявляються такі якості, як сила, спритність і гнучкість.

При підготовці арбітрів у футболі потрібно враховують не лише вище зазначені положення, але і вплив не менш важливих чинників які впливають на арбітра під час проведення футбольних матчів. Проаналізувавши значну кількість наукових та науково-методичних праць нами визначено чинники впливу на арбітра під час обслуговування матчів у футболі та зроблено спробу їх розподілу на групи у відповідності до характеру впливу на особистість арбітра :

Детальніше зупиняючись на характеристиці груп, відзначимо, що до групи природних чинників впливу нами віднесено:

1. Особливості місця проведення.
2. Географічні і кліматичні умови. (сніг, вітер, туман, сонце, температура повітря, висота відносно рівня моря, вологість повітря, різниця часових поясів.

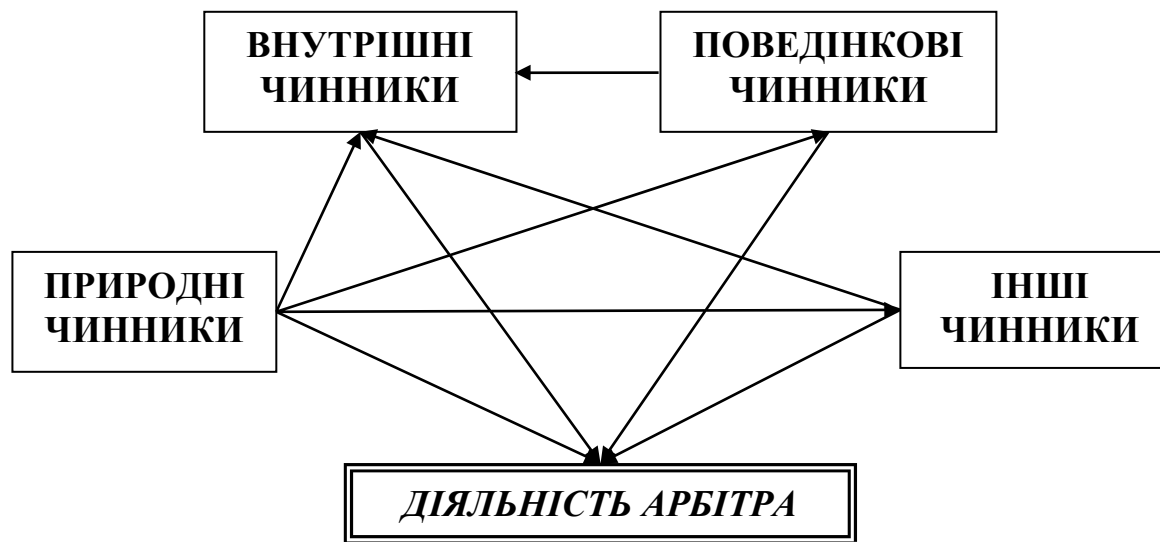

Рис.3.1 Групи чинників впливу на арбітра під час обслуговування матчів з футболу.

Особливості місця проведення. У зв'язку з зростаючою престижністю спорту і жорстокою конкуренцією місце проведення змагань набуває все вагомішого значення. Фактор "свого" і "чужого" поля стає одним з найважливіших при визначенні тактичних завдань у футболі та інших ігрових видах спорту таких, як баскетбол, гандбол, хокей, волейбол. У футболі при проведенні деяких змагань які відбуваються за коловою системою при рівній кількості набраних очок переможець визначається за більшою кількістю забитих м'ячів на чужому полі (один гол на полі суперника в такому випадку рахується за два). Звісно, що таке положення значно впливає на вибір стратегії змагальної діяльності, що опосередковано впливає на рухову діяльність арбітра у футболі. [43]

Географічні і кліматичні особливості обов'язково повинні враховуватись при підготовці арбітрів до проведення матчів з футболу. Так, наприклад, проведення суддівства в умовах середньогір'я потребує обов'язкового врахування впливу гіпоксії на ефективну діяльність арбітра та на його організм в цілому. Також слід приділяти увагу адаптації організму арбітра до надмірної вологості і високої температури. Різниця в часових поясах впливає на встановлений добовий ритм рухової і вегетативної функцій арбітрів, що також повинно враховуватися в підготовчому процесі і

власне під час обслуговування матчів з футболу. До кліматичних умов також відносять туман, вітер та різні види атмосферних опадів (дощ, сніг, град) ,що перешкоджають ефективному суддівству матчів з футболу.[10]

До групи поведінкових чинників впливу віднесено:

1. Поведінка уболівальників.
2. Поведінка гравців.
3. Поведінка капітанів команд.
4. Поведінка тренерів.
5. Поведінка офіційних представників команд.
6. Поведінка асистентів арбітра.
7. Наявність на матчі офіційних осіб (президента, прем'єр-міністра, президентів футбольних організацій та ін.).

Поведінка уболівальників. Уболівальники своєю поведінкою утворюють визначений психологічний фон проведення змагань. Реакція уболівальників (навіть у етичних рамках) впливає на стан арбітра, так як створює позитивний або негативний фон відношення до команд. Використовуючи піротехнічні засоби які заважають нормальному проведенні і суддівству гри уболівальники не підозрюючи утворюють негативне та упереджене ставлення арбітра до команди за яку уболівають. Під натиском уболівальників навіть арбітр з величезним досвідом може прийняти хибне рішення, не говорячи вже про арбітрів початківців.[9]

Поведінка гравців. Своєю поведінкою і манерою гри гравці можуть позитивно або негативно впливати на арбітра під час суддівства матчу і особливо при прийнятті рішень по ходу матчу. Було відзначені випадки коли арбітр змінював своє рішення під впливом гравців протестуючої команди[11].

Поведінка капітанів команд. Правилами змагань визначено, що капітани є представниками своїх команд і для них дозволено спілкуватися з арбітром, але постійні суперечки з арбітром і протести до нього можуть

призвести в подальшому до негативного відношення арбітра до всієї команди[13].

Поведінка тренерів. Незважаючи на (частково визначеними правилами змагань) норми поведінки тренерів, напруженість змагань впливають на їхню поведінку. Своєю некоректною або навіть хамською поведінкою тренер може сформувати негативне ставлення до своєї персони і команди, що може вплинути на хід суддівства в грі. Якщо поведінка тренера не змінюється і він продовжує проявляти неспортивну поведінку то арбітр має право вилучити тренера з технічної зони де він має право перебувати на глядацькі трибуни[].

Поведінка офіційних представників команд. Поведінка керівників, лікарів. Давати вказівки гравцям дозволено тільки з лави запасних гравців. У випадку травми на поле мають право вийти тільки два офіційні представники (лікар і масажист). Тому негативні дії вище зазначених осіб можуть вплинути на арбітра і сформувати негативне відношення до команди і викликати в арбітра упереджене ставлення.[9]

Поведінка асистентів арбітра. Асистенти арбітра допомагають арбітру контролювати хід матчу у відношенні з правилами гри. Крім того під час перед матчевої наради арбітр дає вказівки згідно яких асистенти арбітра і резервний арбітр допомагають йому на рахунок інших питань, пов'язаних з проведенням матчу. В основному торкаються таких питань: Інспектування поля для гри, перевірка ігрових м'ячів і екіпірування гравців, контроль усунення недоліків з екіпіруванням або кровотечею у гравців, контроль процесу проведення замінь, записи резервної реєстрації часу, забитих голів і порушень. Фіксація порушень у визначених головним арбітром межах поля. У певних моментах арбітр може зайняти невірну позицію і не побачити певний момент тоді вагомою є думка асистента арбітра який краще міг бачити порушення[11].

Наявність на матчі офіційних осіб (президента, прем'єр-міністра, президентів футбольних організацій та ін.). Під час обслуговування матчів при наявності на матчі офіційних осіб арбітр відчуває відповідальність за

ефективне та правильне суддівство, за результат, що призводить до легкого нервування арбітра, що в свою чергу може призвести до появи помилок у діях арбітра за звичай це відбувається на початку гри і наприкінці обох таймів.

Особливе місце у науково-методичній літературі виділено внутрішнім чинникам впливу на діяльність арбітрів [17]. Проте їх зміст має дещо розрізнене трактування. Нами зроблено спробу узагальнення цих чинників та об'єднання у відповідну групу. так, до групи внутрішніх чинників впливу включено:

1. Стан здоров'я
2. Самопочуття
3. Настрій
4. Психологічна налаштованість
5. Сформованість ставлення до команд

Стан здоров'я – це стан повного фізичного, духовного і соціального благополуччя, а не тільки відсутність хвороби або фізичних недоліків (Булич Э.Г.,2003)

Самопочуття – відчуття психологічної та фізіологічної комфортності внутрішнього стану.

Настрій – стійкий і не яскраво виражений емоційний стан людини помірної інтенсивності, що проявляється у якості позитивного чи негативного емоційного фону психічного життя індивіда [12].

Психологічна налаштованість . Психологи виділяють три типи передстартових станів арбітра. Перший – оптимальний стан рівня нервування перед матчем. Характеризується загальним емоційним підйомом – бадьорістю, внутрішньою зібраністю і зосередженістю на майбутньому поєдинку. Другий – арбітра огортає стартова лихорадка. Дуже сильна емоційна реакція, надмірне хвилювання, прискорене серцебиття, нервовість. Третій – для арбітра притаманна передстартова апатія. Це не хвилювання, пасивність, байдужість до майбутнього поєдинку [33].

Сформованість ставлення до команд. Полягає в тому, що арбітр ставиться упереджено до гравців певної команди через негативні або позитивні дії гравців в попередніх іграх які обслуговував один і той ж самий арбітр. Тому він може судити про вчинки гравців не об'єктивно а за сформованим попереднім враженням.[35]

До групи інших чинників впливу віднесено:

1. Поінформованість про команди
2. Склад суперників
3. Обладнання місць проведення матчів та якість інвентарю.
4. Засоби зв'язку
5. Основна професійна діяльність арбітра

Поінформованість про команди. Як правило кожен арбітр готуючись до суддівства певного матчу переглядає ігри за участю тих команд які х буде обслуговувати, щоб в загальному знати які особливості поведінки гравців слід очікувати : грубу і небезпечну гру, симуляції з боку певних гравців, можливо були конфлікти в попередніх матчах цих команд, турнірне становище команд що мають грати, можливе "дербі" гра між двома клубами одного міста, або певного регіону. З метою запобігання помилок котрі могли б кардинально вплинути на хід подій в матчі (сумнівне пенальті, вилучення гравців, та ін.)[37]

Обладнання місць проведення матчів та якість інвентарю. При підготовці арбітрів слід враховувати особливості газону на футбольному полі (штучний, або природній); час проведення (ранок, день,вечір); характер освітлення (природне, штучне, його розміщення) [30].

Засоби зв'язку. До засобів зв'язку належить гарнітур яку мають всі арбітри які обслуговують поєдинок на високому рівні змагань (ліга Європи , ліга чемпіонів , Чемпіонати світу та Європи та інші). Наявність гарнітури дає змогу головному арбітру не поспішати у прийнятті рішень які можуть суттєво по впливати на подальший хід гри. Він не роблячи великої паузи у грі або навіть не зупиняючи її має змогу порадитись з своїми асистентами

які знаходяться на бокових лініях поля і мали можливість краще бачити і оцінити ситуацію яка склалась у грі.

Склад суперників. Під час суддівства матчів у яких склади команд різні за своєю майстерністю мають різний вплив на арбітра. Так коли суперники

- рівні за класом, сильні то слід очікувати безкомпромісної але обережної і інтенсивної гри з проявом максимальних швидкостей обома командами. Що вимагає від арбітра належної фізичної підготовленості, щоб як змога ближче перебувати до ігрових епізодів. Увесь матч супроводжується психологічним напруженням особливо кінець першого і другого таймів.

- рівні за класом, слабкі команди слід очікувати велику кількість дрібних фолів з максимальним проявом швидкісної командної гри.

- команди різні за майстерністю гра буде контролюватись сильнішою командою.

Основна професійна діяльність арбітра [50] Вплив основної професійної діяльності арбітра полягає в тому, що основна діяльність якою займається людина формує певні особливості поведінки, психіки, що може проявлятися під час суддівства матчів з футболу.

Отримані групи чинників були внесені до спеціально розроблених бланків для експертної оцінки [34]. До експертної оцінки були залучені: Шандор А.А, Пономарьов В. - міжнародна категорія (арбітр ФІФА), Огерчук О.Ф, Валенко Е.А., Можаровський Ю.А. - національна категорія, Колобич О.В., Біць М.Ф. - I категорія. Стаж професійної діяльності кожного з експертів складав понад 10 років. Зміст проведення експертної оцінки полягав у визначенні вагомості впливу чинників. Він визначався за дев'ятибальною шкалою. Так, кількість балів від 1 до 3 вказувала на незначний рівень впливу чинника на професійну діяльність арбітра; 4-6 балів – середній вплив; 7-9 балів – значний вплив.

За результатами дослідження нами встановлено, що як окремі чинники, так і їх групи мають відмінності у вагомості впливу на професійну діяльність арбітра:

Основні результати дозволили підтвердити та доповнити інформацію про чинники впливу на діяльність арбітра у футболі. Так за результатами експертної оцінки, серед групи природних чинників, вагомість окремих склала:

особливості місця проведення	5,86 балів;
географічні і кліматичні умови: дощ	5,57 балів;
сніг	6,00 балів;
вітер	6,43 балів;
туман	5,00 балів;
сонце	5,00 балів;
температура повітря	5,71 балів;
висота відносно рівня моря	6,29 балів;
вологість повітря	5,00 балів;
різниця часових поясів	5,57 балів;

Вагомий вплив на діяльність арбітра за окремими чинниками підтверджено і у групі поведінкових чинників. Так, експертами зазначено вплив:

поведінка уболівальників	5,86 балів;
використання піротехнічних засобів	4,57 балів;
поведінка капітанів команд	5,43 балів;
поведінка тренера	6,43 балів;
поведінка офіційних представників команд	5,57 балів;
поведінка гравців	7,00 балів;
поведінка асистентів арбітра	7,86 балів;
наявність на матчі офіційних осіб (президента, прем'єр міністра)	7,00 балів;

Чинники які отримали найбільші бали за впливом від експертів належать до групи внутрішніх (особистісних) чинників.

Стан здоров'я	8,71 балів;
Самопочуття	7,71 балів;
Настрій	8,29 балів;
Психологічна налаштованість	9,00 балів;
Сформованість ставлення до команд	7,14 балів;

Вагомий вплив на діяльність арбітра за окремими чинниками підтверджено і у групі інших чинників впливу. Так, експертами зазначено вплив:

Склад суперників: рівні за майстерністю – слабкі	5,86 балів;
різні за майстерністю	6,14 балів;
засоби зв'язку	5,29 балів;
поінформованість про команди	7,43 балів;
склад суперників: рівні за майстерністю ,сильні	7,71 балів;
основна професійна діяльність арбітра	7,29 балів;
якість інвентарю (м'яч, кутові прапорці та ін.)	7,00 балів;

За результатами експертної оцінки було сформовано три групи чинників за вагомістю їх впливу на арбітра під час обслуговування матчів з футболу

За результатами експертної оцінки з вказаних у бланку до групи з незначним рівнем не було віднесено жодного з чинників впливу. Це може свідчити про якісний відбір чинників та складання бланку.

Таким чином середній вплив експертами надано наступним чинникам (у балах):

вітер, (група природних чинників)	6,43;
поведінка тренера (група поведінкових чинників)	6,43;
висота відносно рівня моря (група природних чинників)	6,29;
склад суперників: різні за майстерністю (група інших чинників)	6,14;
сніг, географічні і кліматичні умови (група природних чинників)	6,00;

особливості місця проведення (група природних чинників)	5,86;
поведінка уболівальників (група поведінкових чинників)	5,86;
склад суперників: рівні за майстерністю, слабкі (група інших чинників)	5,86;
температура повітря (група природних чинників)	5,71;
дощ, географічні і кліматичні умови (група природних чинників)	5,57;
різниця часових поясів, географічні і кліматичні умови (група природних чинників)	5,57;
поведінка офіційних представників команд (група поведінкових чинників)	5,57;
поведінка капітанів команд (група поведінкових чинників)	5,43;
засоби зв'язку(група інших чинників)	5,29;
туман, географічні і кліматичні умови (група природних чинників)	5,00;
сонце, географічні і кліматичні умови (група природних чинників)	5,00;
вологість повітря, географічні і кліматичні умови (група природних чинників)	5,00;
використання піротехнічних засобів (група поведінкових чинників)	4,57.
Значний вплив на діяльність арбітра у футболі відзначено у таких чинників:	
психологічна налаштованість (група внутрішніх чинників)	9.00;
стан здоров'я (група внутрішніх чинників)	8.71;
настрій (група внутрішніх чинників)	8.29;
поведінка асистентів арбітра (група поведінкових чинників)	7.86;
самопочуття(група внутрішніх чинників)	7.71;
склад суперників: рівні за майстерністю ,сильні (група інших чинників)	7.71;
поінформованість про команди (група інших чинників)	7.43;
основна професійна діяльність арбітра (група інших чинників)	7.29;
сформованість ставлення до команд (група внутрішніх чинників)	7.14;

якість інвентарю (м'яч, ворота, кутові прапорці та ін.) (група інших чинників) 7.00;

поведінка гравців (група поведінкових чинників) 7.00;

наявність на матчі офіційних осіб (президента, прем'єр міністра) 7.00;

Найбільша кількість чинників зі значним впливом зафіксована серед групи внутрішніх чинників впливу.

У відповідності з алгоритмом проведення письмової експертизи визначають ступінь узгодженості думок експертів [7]. Наводимо дані з перевірки експертної оцінки, що використана у нашому дослідженні.

Таблиця 3.1

Алгоритм проведення перевірки достовірності експертних оцінок.

ЧИННИКИ	НОМЕРА ЕКСПЕРТІВ							Сума рангів	Відхилення	Квадрат відхилення
	1	2	3	4	5	6	7			
ПРИРОДНІ ЧИННИКИ ВПЛИВУ										
Особливості місця проведення	21,5	25,5	21,5	16	19,5	23	15,5	142,5	32,5	1056,3
Географічні і кліматичні умови	14	25,5	26	19,1	19,5	17,5	15,5	137,1	27,1	734,4
Дощ	21,5	16	21,5	19,1	27,5	23	23,5	152,1	42,1	1772,4
Сніг	14	25,5	21,5	6	19,5	23	23,5	133	23	529
Вітер	14	16	15	16	19,5	17,5	15,5	113,5	3,5	12,3
Туман	21,5	30	26	20,8	27,5	23	23,5	172,3	62,3	3881,3
Сонце	21,5	6	28,5	20,8	27,5	30	29,5	163,8	53,8	2894,4
Температура повітря	8	6	30,5	6	27,5	30	29,5	137,5	27,5	756,3

Висота відносно рівня моря	9,5	16	15	16	19,5	23	23,5	122,5	12,5	156,3
Вологість повітря	14	25,5	21,5	20,8	31	30	29,5	172,3	62,3	3881,3
Різниця часових поясів	27	6	15	20,8	19,5	17,5	23,5	129,3	19,3	372,5
ПОВЕДІНКОВІ ЧИННИКИ ВПЛИВУ										
Поведінка уболівальників	30	16	15	19,1	11,5	23	15,5	130,1	20,1	404
Використання піротехнічних засобів	30	30	28,5	30,5	19,5	23	23,5	185	75	5625
Поведінка гравців	14	16	15	6	11,5	8	7	77,5	- 32,5	1056,3
Поведінка капітанів команд	14	6	30,5	30,5	19,5	23	15,5	139	29	841
Поведінка тренера	27	16	15	16	11,5	17,5	7	110	0	0
Поведінка офіційних представників команд	27	16	21,5	19,1	19,5	23	23,5	149,6	39,6	1568,2
Поведінка асистентів арбітра	6	6	6	6	6	8	7	45	-65	4225
Наявність на матчі офіційних	30	6	6	2	6	8	15,5	73,5	- 36,5	1332,3

осіб(президента , прем'єр- міністра											
ВНУТРІШНІ ЧИННИКИ ВПЛИВУ											
Стан здоров'я	2	6	2	2	6	2,5	1,5	22	-88	441	
Самопочуття	4	16	6	6	11,5	8	7	58,5	51,5	2652,3	
Настрій	2	1,5	6	16	2	8	7	42,5	- 67,5	4556,3	
Психологічна налаштованість	2	1,5	2	2	2	2,5	1,5	13,5	- 96,5	9312,3	
Сформованість ставлення до команд	21,5	16	6	6	11,5	2,5	7	70,5	- 39,5	1560,3	
ІНШІ ЧИННИКИ ВПЛИВУ											
Поінформовані сть про команди	6	25.5	6	16	6	8	7	74,5	- 35,5	1260,3	
Склад суперників:											
Рівні за класом,сильні	14	16	2	6	2	2,5	7	49,5	- 35,5	1260,3	
Рівні за класом,слабкі	21,5	30	15	16	11,5	23	23,5	140,5	30,5	930,3	
Різні за майстерністю	21,5	25,5	6	19,1	19,5	17.5	15,5	124,6	14,6	213,16	
Основна професійна діяльність	9,5	16	6	16	6	8	7	68,5	41,5	1722,3	
Якість інвентарю	6	16	21,5	6	11,5	17,5	15,5	94	-16	256	

(м'яч, ворота, кутові прапорці, та ін.)										
Засоби зв'язку	21,5	25,5	26	16	27,5	23	29,5	169	59	3481

2 КРОК. Розраховується середня сума рангів ($\bar{x}$)

3 КРОК. Розраховується відхилення від середньої суми рангів

4 КРОК. Розраховується квадрат відхилення

5 КРОК. Розраховується сума квадратів відхилення $S = 1056,3 + 734,4 + 1772,4 + 529 + 12,3 + 3881,3 + 2894,4 + 756,3 + 156,3 + 3881,3 + 372,5 + 404 + 5625 + 1056,3 + 841 + 0 + 1568,2 + 4225 + 1332,3 + 441 + 2652,3 + 4556,3 + 9312,3 + 1560,3 + 1260,3 + 1260,3 + 930,3 + 213,16 + 1722,3 + 256 + 3481 = 58743,9$

6 КРОК. Розраховується коефіцієнт конкордації:

$$W = \frac{12 \cdot S}{m^2(n^3 - n)}$$

$$W = \frac{12 \cdot 58743,9}{7^2(31^3 - 31)} = \frac{704926,8}{49(29791 - 31)} = \frac{704926,8}{1458240} = 0,48$$

Де: W – коефіцієнт конкордації;

S – сума квадратних відхилень;

m – число експертів;

n – число чинників.

7 КРОК. Статистична достовірність коефіцієнта конкордації оцінюється за допомогою χ^2 – критерію.

$$\chi^2 = m \times (n-1) \times W = 7 \times (31-1) \times 0,48 = 100,8$$

$$\text{Ступінь свободи } V = n - 1 = 31 - 1 = 30$$

За таблицею Н. Бейлі, (1963) при рівні значущості $\alpha = 0,05$ і $V = 30$ значення $\chi^2 = 43,77$.

Висновок: Так, як χ^2 розрахункове (100,8) більше, ніж χ^2 табличне (43,77), то можна стверджувати про високий ступінь узгодженості експертів.

Отримане значення вагомості впливу чинників на арбітрів під час обслуговування матчів з футболу, дає нам змогу моделюючи змагальну діяльність, штучно створювати вплив окремих чинників, що в результаті спричинить адаптаційні зміни в організмі арбітра і у свою чергу сприятиме зменшенні кількості помилок під впливом цих чинників.

3.3 Структуру та зміст діяльності арбітрів у футболі

Сучасний футбол з його швидкісним веденням гри, кількістю єдиноборств в умовах дефіциту часу і простору ставить великі вимоги до фізичної підготовленості арбітрів. Аналіз рухової діяльності дав змогу виділити основні компоненти рухової діяльності футбольного арбітра під час суддівства матчу, що в подальшому допоможе ефективно побудувати навчально-тренувальний процес з врахуванням специфіки діяльності арбітра Петров В.Д., Абдула А.Б., (2017).

Нами було проведено педагогічне спостереження за 10 футбольними поєдинками за участі спортсменів високого рівня, а саме змагання Ліги чемпіонів та провідних європейських чемпіонатів з футболу: Англійська Прем'єр ліга, італійська серія «А».

Як відзначають фахівці [2, 3], об'єм переміщень під час гри є надзвичайно важливим показником, на підставі якого повинне плануватися бігове навантаження у тренувальному процесі арбітрів. Ці показники – цільова модель об'єму і інтенсивності бігу в умовах навчально-тренувального процесу. Результати дослідження показують, що під час гри основними видами переміщення арбітра є: кроком, біг у повільному темпі, середньому темпі, швидкому темпі, прискорення, переміщення спиною вперед і приставним кроком.

Узагальнення результатів дослідження вказують, що за гру висококваліфіковані арбітри долають відстань від 6853 до 10590 м з середнім значенням 8722 м $\pm$ 300 м. Для порівняння наводимо рухову активність

футболістів-професіоналів середня відстань, що долається гравцями за матч, складає близько 8600 м, а максимальна – 14000 м, за даними дослідження В. Шамардіна [61] рухова діяльність футболістів високої кваліфікації (на прикладі футбольної команди «Дніпро» м. Дніпро).

Наводячи дані професійних футболістів можемо спостерігати, що обсяги рухової активності арбітра у футболі в середньому мають відповідність або й переважають обсяги діяльності окремих футболістів. Це пов'язано з тим що арбітру завжди необхідно перебувати як найближче до ігрових епізодів тому він завжди пересувається і як показали дослідження переважно бігом у середньому темпі. Футболісти велику частку подоланої відстані переміщуються кроком (5-7 км). Таким чином, арбітри у своїй підготовці повинні виконувати обсяги тренувальних навантажень, що відповідають підготовці професійних висококваліфікованих футболістів. Проте, більш ґрунтовне вивчення інтенсивності навантажень, дозволяє нам рекомендувати менший рівень інтенсивності навантаження у підготовці арбітрів, що пов'язано з структурою їх рухової діяльності

За результатами дослідження в середньому прискорення склали 6,0 % від загальної дистанції, біг у повільному темпі склав 22%, біг у середньому темпі 36%, переміщення арбітра кроком склало 14% від загальної дистанції, у швидкому темпі 9%, переміщення приставним кроком 5,4%, та спиною вперед 8%. Схематично ці дані наведені на рис 3.2.

Для порівняння наводимо дані дослідження 2017 року Харківських науковців: Абдула А. Б. – старшого викладача кафедри футболу, Ашаніна В.С. – проректор НДР Харківської державної академії фізичної культури. Вони зазначають, що за гру висококваліфіковані арбітри вищої ліги чемпіонату України долають відстань від 2,5 до 7 км із середнім значенням 4223. Прискорення і ривки складають 8,1% від загальної відстані, біг у повільному темпі – 30,1% у середньому темпі – 18,7%, ходьба склала – 35,9%, пересування спиною вперед – 5,6%, пересування приставним кроком – 3,6% дані наведені на рис.3.3

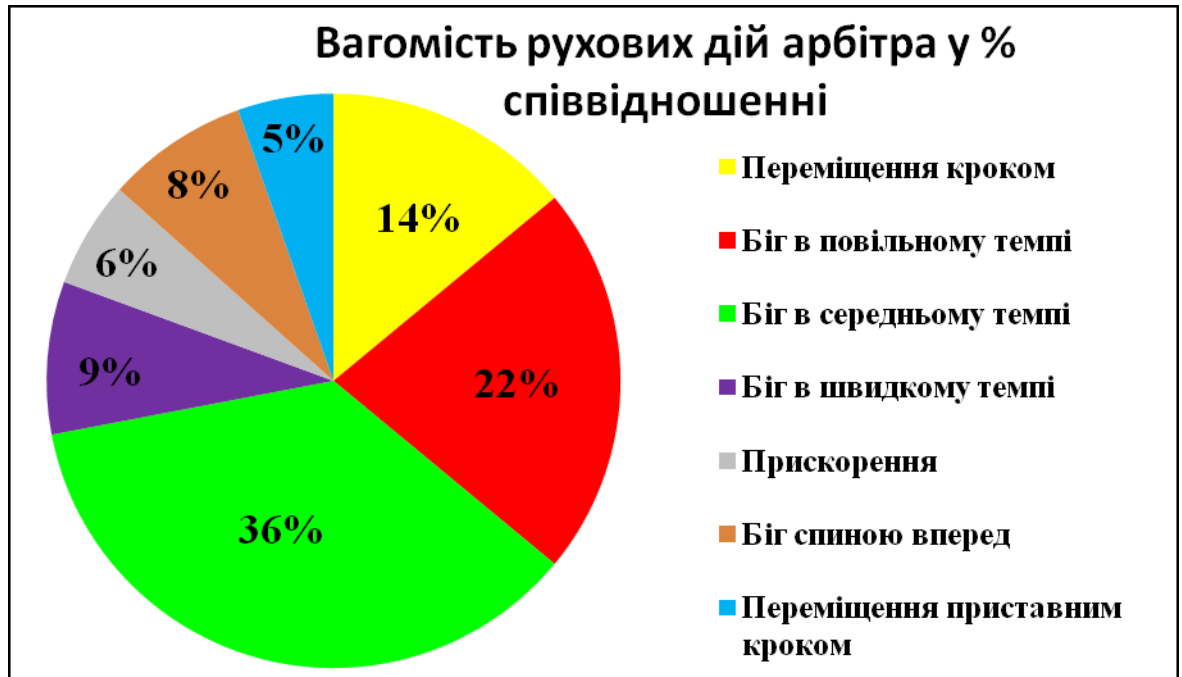

Рис.3.2 Вагомість рухових дій арбітра у % співвідношенні.

Порівнявши дані результати показують, що за останні роки майже у двічі зросла відстань яку долає арбітр, що у свою чергу вимагає від арбітра високого рівня фізичної підготовленості. Порівнявши отримані нами дані щодо структури рухових дій арбітра з дослідженнями 2007 року було визначено, що домінуючим видом переміщення у наших результатах є біг у середньому темпі (36 %), а у літературних даних домінуючим є переміщення кроком (35 %) чим і пояснюється збільшення подоланої відстані арбітром протягом матчу. Збільшився також відсоток швидкісної роботи біг у швидкому темпі (9 %) і прискорення (6 %) що в свою чергу зумовлене інтенсифікацією змагальної діяльності. Зросли, також, показники переміщення арбітра спиною вперед і приставним кроком що, свідчить про ефективне використання таких різновидів переміщення як зазначають фахівці ці різновиди переміщення допомагають арбітру займати найоптимальніші позиції що б вірно визначати порушення правил. Найчастіше арбітри переміщуються спиною вперед і приставним кроком поблизу або безпосередньо в самому штрафному майданчику, тому що

помилки в цих зонах можуть вплинути на остаточний результат гри.

На місці арбітр в середньому проводить близько 9,5 хв. На пояснення арбітра гравцям під час матчу (а саме при порушенні правил, при встановленні стінки і підготовки до пробиття штрафних і вільних ударі) в середньому арбітр за матч витрачає близько 5 хв.

Одним із аспектів визначення якості суддівства арбітрів у футболі є момент коли арбітр дає свисток, що фіксує порушення правил. Нами визначено три основні моменти:

- під час переміщення кроком;
- під час переміщення бігом;
- знаходячись на місці.

Результати показали, що 39 % свистків про порушення правил арбітр дає під час переміщення бігом. 38% свистків пролунали під час переміщення арбітра кроком, і знаходячись на місці арбітр дав 23% свистків від усієї кількості. Вище зазначені дані ми схематично можемо побачити на рис 3.4.

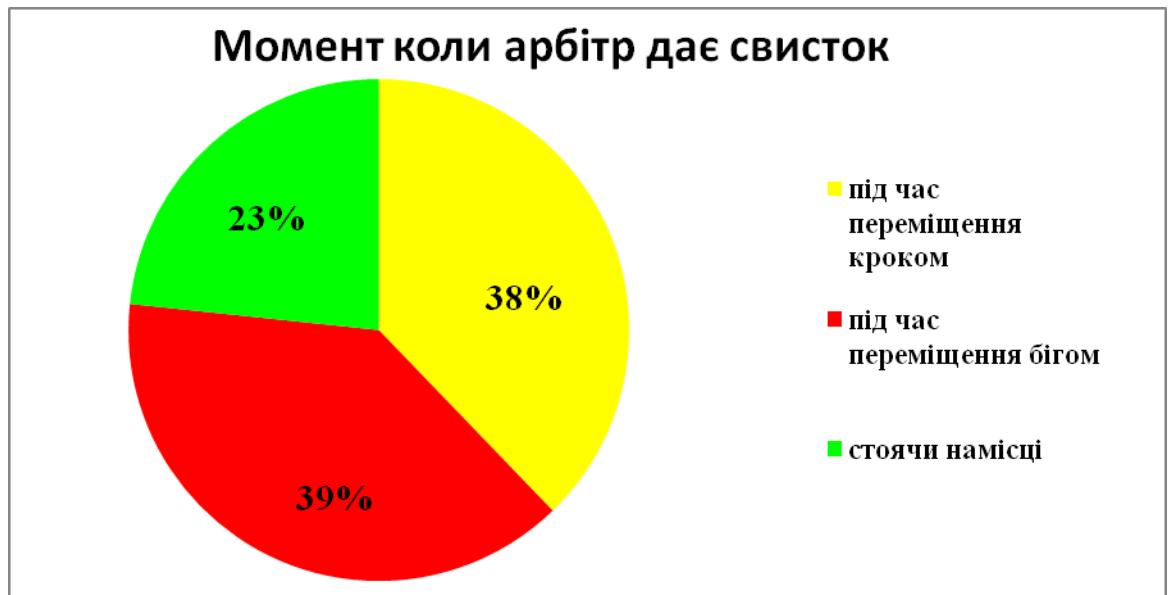

Рис.3.4 Момент коли арбітр дає свисток.

У середньому за гру арбітр дає 24 свистки про порушення правил. За даними Віхров К. Л. зазначено, що чим з меншою кількістю зупинок

проходить гра, тим більше вона стає видовищною. Хорошим показником тут є 25-35 свистки протягом гри. Поганим – понад 40. Як зазначають фахівці [27], що кількість помилок при фіксуванні порушень арбітрами на місці і під час пересуванням кроком мають значно менший відсоток, ніж коли арбітри дають свисток під час переміщення бігом. Перш за все це зумовлено тим, що під час бігу арбітр сам переміщується і не може добре сфокусувати свою увагу на моменті. Під час бігу арбітр також має

стежити за напрямом і технікою свого переміщення, щоб не зіштовхнутись з гравцями і не травмуватись. Результати дослідження по визначенні моменту коли арбітр дає свисток про порушення правил дають змогу при підготовці арбітрів моделювати ігрові моменти з врахуванням даних дослідження, щоб бути адаптованим до такого перебігу подій на полі і зменшити відсоток помилок і невірно прийнятих рішень.

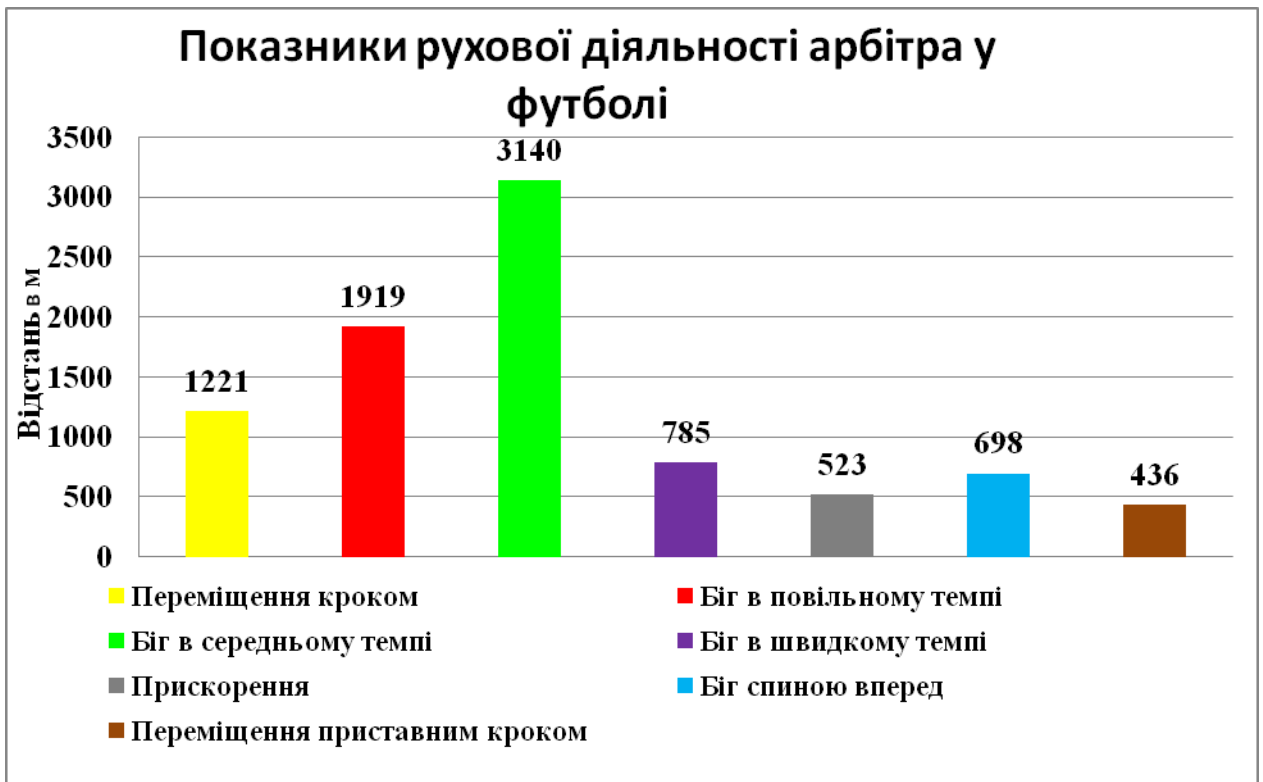

Рис. 3.5 Показники рухової діяльності арбітра у футболі.

Відстань, яку долає арбітр, кроком склала 1221м, а використовуючи максимальну швидкість, 523м, на великій швидкості 785 км, на середній і малій відповідно складає 3140 м і 1919 м, біг приставним кроком і спиною вперед – 436 м і 698 м. Вище зазначені дані наведені на Рис 5. Отримані результати вказують на те, що в основному арбітр виконує роботу з середньою інтенсивністю на що слід звернути увагу при підготовці арбітра до обслуговування матчів з футболу.

Для достовірності сприйняття даних наведено дані футболістів-професіоналів, показники роботи на полі були такі: ходьба 3026 м, біг підтюпцем – 5140 м, швидкий крок – 1506 м, ривки – 666 м.

А також для порівняння наведено дані [5] відстань, яку долає арбітр, використовуючи максимальну швидкість, складає 225 м, у літературних даних нема поділу на різновиди бігу (біг у повільному, середньому, швидкому темпах), а зазначено як загальний біг і складає 2059 м, біг приставним кроком 73 м і спиною вперед – 235 м.

Порівнявши наші дані з літературними ми бачимо, що кількісні показники і характер переміщення арбітра на полі під час обслуговування поєдинків має суттєві відмінності. Враховуючи результати дослідження потрібно буде переглянути процес фізичної підготовки і в нести до нього доповнення та поправки.

Важливим критерієм при оцінці фізичної діяльності арбітра є відстань, на якій арбітр знаходиться від місця порушення правил. У більшості випадків велика відстань сприятиме до неправильного визначення характеру одноборства і відповідно до помилок арбітра.

Відстань від арбітра до місця порушення свідчить, наскільки арбітр читає гру, передбачає перебіг подій на полі, отже – перебуває ближче до ігрового моменту і може з більшою вірогідністю правильно визначити і оцінити характер порушення. Як зазначають фахівці, щонайбільша залежність відстані від арбітра до місця порушення спостерігається від таких показників як біг у швидкому темпі та прискорення. Отже це означає, що чим більше арбітр буде використовувати під час гри ці види рухової діяльності, тим ближче буде знаходитись до моменту порушення правил гри і тим ефективніше і якісніше буде його суддівство.

Результати показали що середня відстань до порушення правил гри у продовж матчу склала – 9,2 м, з найменшою відстанню – 3 м, максимальна відстань до місця порушення – 26 м. Дані показують, що висококваліфіковані арбітри у більшості випадків знаходяться на оптимальній відстані від порушення: у одних арбітрів це складає – 8 метрів, а у інших – 15 м, що може також зумовлюватись фізіологічними особливостями організму.

Для прикладу наведемо літературні дані 1996 року. Середній показник відстані до порушення правил склав – 11,4 м, а мінімальна відстань знаходиться у межах 1-3 метри, що є оптимальною відстанню і може вказувати що арбітр добре читає гру.

Зарубіжні арбітри мають середній показник 12 метрів, а мінімальна відстань знаходиться у межах 1-3 метри що є оптимальною відстанню і може вказувати що арбітр добре читає гру.

Та дані 2017 року де середній показник склав 10-13 м, максимальна відстань до місця порушення – 35 м.

Рухова діяльність футбольного арбітра має змінний характер, більш ніж з 1300 змін напрямів переміщення протягом гри (в середньому один раз за 4 секунди). Арбітр за переміщенням проходить 400 відрізків, проходить 300 відрізків, рухається спиною вперед 125 відрізків за гру. Крім того арбітр, арбітр виконує позмінно 95 прискорень .

Загальна відстань, подолана арбітрами під час матчу, варіюється від 6853 до 10590 м, при цьому важливо підкреслити, що до 785 м арбітри пробігають на великій швидкості, а також 698 м арбітри долають спиною вперед. Ці переміщення є необхідними і важливими для висококваліфікованих арбітрів. Вони часто використовуються в вирішальні періоди гри і арбітр повинен виконати їх з високою інтенсивністю. При порівнянні 15- хвилинних інтервалів по ходу гри не спостерігається відмінностей по відношенню до загальній кількості подоланої відстані, однак кількість інтенсивного бігу до завершення гри зменшується.

Так, час бігу на високій швидкості був на 15-20% менше в перші і останні 15 хвилин другого тайму за порівнянням аналогічних періодів першого тайму. Натомість , відстань яку долав арбітр спиною вперед, помітно зменшилась протягом гри і становить на 60 % менше в останні 15 хвилин другого тайму за порівнянням з 15 хвилинним відрізком першого тайму. Отримані дані вказують на те що втома арбітрів наступає ближче до завершення гри, що призводить до зниженню їх фізичної активності на більш пізніших стадіях, часто є вирішальними для результату гри.

Таблиця 3.2

Порівняльна характеристика структури рухової активності арбітрів у футболі (2006-2017 роки)

Вид діяльності	Українські арбітри Віхров К.Л	Закордонні арбітри.Віхров К.Л	Українські арбітри АбдулаА.Б.	Закордонні арбітри
Переміщення кроком, м	897	790	1518	1140
Повільний біг	2437	2444	2059	1844
Біг у середньому темпі				2920
Біг у швидкому темпі				699
Прискорення	832	987	225	523
Переміщення спиною вперед	Не виокремлювали	Не виокремлювали	235	698
Переміщення приставним кроком	Не виокремлювали	Не виокремлювали	73	435
Разом	4166	4221	4110	8116

Зробивши порівняльну характеристику отриманих даних (табл. 4), можна стверджувати, що загальна відстань подолана арбітром у 2018 році переважає показники вказані згідно з літературними даними у більш ніж у два рази. Це може бути пов'язано з прогресуючим розвитком футболу і змінами у динаміці гри, зростання темпів гри, зміни характеру єдиноборства, зростання психологічного напруження боротьби і відповідальності за

результат, у свою чергу вимагає від арбітра кращого стану фізичної підготовленості [2].

Порівнявши переміщення арбітра кроком простежено тенденцію, що полягала у зростанні показників цього виду переміщення з 897 м за даними 1996 року до 1518 м за даними 2017 року. Виходячи з того, що переміщення арбітра кроком не є найоптимальніший вид рухової активності, це було підтверджено отриманими результатами, котрі показують, що порівняно з даними 2007 року показники переміщення арбітра кроком зменшились до 1140 м, але є більшими ніж показники 1996 року.

Переміщення арбітра бігом є найбільш інформативним показником у руховій діяльності арбітрів у футболі [15]. Порівняння показників вказує, що в українських та іноземних арбітрів у 1996 році практично відсутні відмінності між собою майже та відповідно склали 2437 і 2444 метри. Порівнюючи дані 1996 і 2007 років ми відзначили, що відстань переміщення арбітра бігом зменшилася приблизно на чотириста метрів. У трьох попередньо наведених даних про переміщення арбітра бігом не було поділу на різновиди бігу. Лише у нашому дослідженні було поділено біг за інтенсивністю (біг у повільному, середньому, та високому темпах) з метою детального аналізу, що у свою чергу дає змогу точніше визначити напрям фізичної підготовки арбітра для суддівства матчів з футболу. Узагальнюючи дані трьох різновидів бігу, середні показники відстані становлять 5463 метри, що є удвічі більше ніж наведені дані 1996 та 2007. Основна частина переміщення арбітра бігом припадає на біг у середньому темпі і в середньому становить 2920 м. Найменшу відстань серед різновидів бігу арбітр долає у високому темпі і складає 699 м. 1844 метри арбітр долає з малою інтенсивністю. Як зазначають фахівці інтенсифікація змагальної діяльності призвела до помітного зниження цього виду пересування.

Переміщення арбітра спиною вперед і приставним кроком є показниками які характеризують ефективність діяльності арбітрів. Можна стверджувати, що чим досвідченіший і більш кваліфікований арбітр то в

нього показник цих переміщень буде збільшуватись. У даних 2015 року переміщення спиною вперед і приставним кроком не виокремлювались тому, що відстань яку долав арбітр даними різновидами переміщення була дуже маленькою і ніхто не надавав значення цим переміщенням. Результати нашого дослідження показали, що в середньому за гру арбітр долає спиною вперед 697 м, та приставним кроком 435 метрів, що у порівнянні з даними 2007 року де вже було виокремлено ці види переміщення показники нашого дослідження зросли, а саме переміщення спиною вперед зросло від 235 метрів до 697 метрів, що є майже в тричі. Переміщення арбітра приставним кроком згідно даних 2007 року становило 73 метри за три роки цей показник зріс у шість разів і за отриманими результатами становить 435 метрів.

Порівнявши наші показники переміщення за допомогою прискорення арбітра з даними 2006 року можемо спостерігати, що він є майже в двічі меншим в порівнюючи з даними 2017 року, тобто він є у двічі більший.

Результати проведених досліджень показали, що успішність суддівства великою мірою залежить від рухової активності арбітрів, що висуває адекватні вимоги до їхньої фізичної підготовленості і вмілому використанню різних видів рухової діяльності на практиці.

3.4 Практичні рекомендації для підготовки арбітрів у футболі.

З прогресом футболу і зміни самої гри в частини зростання швидкостей, зміни характеру єдиноборства, напруження боротьби і відповідальності за результат, змінилися і вимоги до арбітрів і самої методики суддівства. Зараз успішний (треба розуміти кваліфікований) арбітр повинен бути одночасно і спортсменом (атлетом) з дуже високим рівнем фізичної підготовки і педагогом, що користується педагогічними прийомами при управлінні гравцями, і керівником на полі і за його межами, а також лідером в своїй бригаді. До того ж арбітр повинен володіти здібністю до аналізу, щоб уміти правильно «читати» гру і робити висновки зі своїх

попередніх матчів і матчів своїх колег. І, що дуже важливе, бути абсолютно психологічно стійким, уміти знаходити вихід з критичних і конфліктних ситуацій, а також досконало знати і розуміти Правила гри, що б розумно застосовувати їх в процесі проведення матчу.

Деякі з необхідних здібностей можуть бути спочатку закладені в дитинстві за допомогою виховання, частина отримується в процесі навчання. Але все таки, більше з суддівської майстерності приходить в процесі зростання арбітра через постійний аналіз проведених ігор.

Характери у суддів теж можуть абсолютно різними. Зараз успіхів в суддівстві досягають здавалося б самі різні люди, з абсолютно різними характерами і манерою поведінки на полі. Тут кожен чоловік може шукати власні прийоми, що дозволяють бути успішними на полі. Але у всіх суддів, що досягли великих результатів в суддівстві є одне загальне, - всі ці люди є Особи, яких можна пізнати навіть по їх манері ведення гри. А також всім їм властиво величезне прагнення до роботи, до самовдосконалення і досягнення поставлених цілей.

Рекомендації з теоретичної підготовки. Традиційно методи підготовки пов'язані з простим викладом готових теоретичних положень, запам'ятовуванням тексту та методичних рекомендацій. Що є не досить ефективним. Одним з напрямів покращення у цій справі – проблемний метод навчання. У найбільш загальному виді дана методика ставить перед учасниками занять необхідність мислити, думати над шляхом вирішення поставленого завдання і пошуку вірної відповіді.

Активуючи мислення, вона примушує мобілізувати для вирішення завдання раніше отримані знання і творчо їх використати в процесі набуття нових знань. Така мисляча діяльність з вирішення проблемних теоретичних і методичних питань допоможе натренувати у арбітрів здатність логічно і творчо мислити.

Бесіда одна з найпоширеніших організаційних форм проведення теоретичної підготовки. Особливе значення має бесіда при проведенні

теоретичних занять з молодими, починаючими арбітрами при вивченні важливих питань. Успіх бесіди залежить в першу чергу від чіткого визначення теми і завдань.

Арбітрам для поглиблення спеціальних знань необхідно давати завдання самостійно вивчити методичну літературу, що стосується правил гри і методики суддівства. При вивченні науково-літературних джерел арбітрам рекомендується вести конспекти з вивчених тем.

Кожному арбітру слід вести записи проведених ним матчів. Корисно робити записи у щоденнику про нестандартні ситуації, котрі не обговорені в правилах, які зустрічаються як і в особистісній практиці так і у практиці інших арбітрів.

Рекомендації з фізичної підготовки арбітрів. Результати нашого дослідження показали, що на даному етапі у фізичній діяльності арбітра у футболі ключовим є переміщення арбітра бігом у середньому темпі його частка складає 36% від усієї рухової діяльності. У минулі роки домінуючим був повільний біг.

Тому програма підготовки була акцентована саме на розвитку загальної витривалості. Спеціальна витривалість – розвивається шляхом багаторазового повторення тренувальної роботи, менш тривалої, ніж під час змагань, але з більшою інтенсивністю (багаторазове повторення коротких відрізків дистанції з великою інтенсивністю).

Для цього необхідно використовувати повторний, перемінний і повторно-перемінний методи тренування. Сума відрізків дистанції в одному занятті повинна бути більшою довжини тієї відстані, яку долає арбітр обслуговуючи поєдинок з футболу і дорівнює в середньому 11 кілометрів.

Спеціальна витривалість арбітрів розвивається також і на основі значного обсягу бігової роботи.

Важливою стороною у розвитку спеціальної витривалості є підвищення абсолютної швидкості в бігу тим, щоб створити "запас швидкості" заснований на високих швидкісних якостях арбітра. Це дасть можливість

розвивати високу середню швидкість під час обслуговування поєдинку і витрачати при цьому менше сил. Робота над розвитком швидкості і спеціальної витривалості проводяться одночасно.

Результати дослідження свідчать про ефективне використання переміщення арбітра приставним кроком та спиною вперед, було доведено, що ці різновиди переміщення допомагають арбітру займати найоптимальніші позиції що б вірно визначати порушення правил. Найчастіше арбітри переміщуються спиною вперед і приставним кроком поблизу або безпосередньо в самому штрафному майданчику, тому що помилки в цих зонах можуть вплинути на остаточний результат гри.

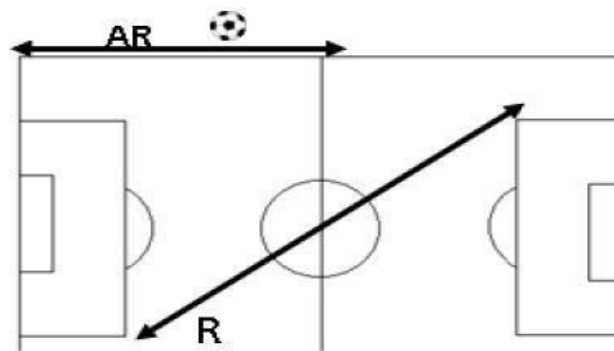
Практичні рекомендації арбітрам для розміщення на полі.

гра повинна проходити в просторі між суддею і провідним помічником судді;

Технічно це означає, що велику частину часу м'яч і помічник судді, на «половині поля» якого зараз йде гра, повинні бути від судді справа. Це не є догма, але дотримуватися цього принципу необхідно, щоб суддя міг бачити одночасно і м'яч і гравців, ведучих боротьбу за цей м'яч і помічника. Докладніше про це нижче.

провідний помічник судді повинен знаходитися у полі зору судді. Суддя повинен використовувати широку діагональну систему;

Діагональна система суддівства припускає якраз виконання принципу, описаного в попередньому пункті [54].

R – арбітри, AR – асистент арбітра

На цій схемі зображена та сама широка діагональ, по якій велику частину часу слід переміщатися судді. Це зовсім не означає, що тільки по цій «лінії» необхідно переміщатися арбітрові, оскільки гра може проходити і в безпосередній близькості від помічника, тоді судді є сенс йти від цього принципу, але все таки велику частину часу гри варто бути на цій діагоналі, тримаючи гру трохи правіше і попереду від себе. Такий спосіб дозволять контролювати розвиток атаки, бачити її «в розрізі», тобто бути трохи ззаду і лівіше за гравців, що володіють м'ячем або що борються за м'яч, і бачити помічника. Украй важливо запам'ятати, що судді ніколи не можна бути в позиції, коли провідний помічник може опинитися за спиною судді (поза полем його зору), а також бути на одній «лінії» з ним, тобто фактично судді украй не рекомендується виявлятися на лінії офсайду .

Позиція судді повинна бути такою, щоб він міг повністю контролювати боротьбу і бути готовим слідувати за подальшим ходом гри.

- *розташування в стороні від гри дозволяє легко тримати гру і провідного помічника судді у полі зору судді;*
- *суддя повинен знаходитися достатньо близько, щоб бачити гру, не заважаючи їй;*

Достатньо близько не означає зовсім поряд.

Оптимальна відстань для оцінки єдиноборства, а також можливості бачити розвиток атаки - 8 - 12 метрів від єдиноборства. Якщо бути дуже близько, то з поля зору випаде решта всієї частини поля, окрім ділянки, де ведеться боротьба. І це може привести до неправильної оцінки можливих перспектив розвитку атаки, у тому числі і використанні «принципу переваги». До того ж, з оптимальної відстані в 8-10 метрів можна краще оцінити і характер боротьби, наприклад, побачити чи була фаза польоту у гравця, що виконував відбір м'яча і так далі

"те, що потрібно бачити" - це не завжди простір в безпосередній близькості від м'яча. Суддя повинен також стежити за:

за агресивними сутичками гравців, що не володіють м'ячем;

Тут на допомогу судді можуть і повинні прийти члени його бригади, які бачитимуть те, що відбувається поза увагою арбітра, велика частина концентрації якого буде направлена на ті ділянки поля, де йде гра.

за можливими порушеннями в зоні, куди перейде гра;

Це означає, що судді необхідно передбачати зону, куди може бути направлена передача і ще до виконання самої передачі прагнути контролювати можливу боротьбу за позицію. Це найактуальніше при виконанні стандартних положень в безпосередній близькості від воріт.

за порушеннями, подіях після того, як була зроблена передача

Судді треба навчитися «відчувати» гравців і передбачати можливі їх дії, тому, коли є вірогідність того, що проти гравця, що виконав передачу може бути здійснене порушення вже після цього, то судді необхідно ще на мить затримати погляд на ділянці поля навколо цього гравця і проконтролювати закінчення епізоду.

І ще дуже важливо пам'ятати, що суддя мусить прагнути уникати попадання в нього м'яча, а це досягається застосуванням основного принципу

- бути поряд, але в стороні від гри;
- намагатись знаходитись в 8-10 метрах від боротьби трохи лівіше за неї;
- знаходитись трохи ззаду від атаки і бачити її «в розрізі», велику частину часу бути на діагоналі.
- А також судді слід завжди тримати м'яч в полі свого зору.

Очевидно що, тільки прочитавши рекомендації з переміщення, починаючий суддя не зможе відразу ж виконати всі вимоги. Щоб досягти успіху, треба багато практикуватися в іграх, тому, починаючи практичну діяльність прагніть пам'ятати про них, прагніть усвідомлювати куди Ви переміщаєтесь на полі і найголовніше - доцільність цього переміщення. Після чого робіть аналіз, звіряючись з написаними тут рекомендаціями, і робіть свої висновки про те, що і як можна поліпшити.

Для здійснення будь-якої професійної діяльності особа повинен володіти рядом спеціальних якостей. Це відноситься і до суддівства гри у футбол. Проте, вивчаючи систему професійного відбору в підготовці суддів, стали в даній сфері, багато фахівців говорять про незадовільний рівень її функціонування. По суті, відбір і підготовка здійснюються в системі семінарських занять з переважним вивченням Правил гри. Подібний підхід, мабуть, є першопричиною невисоких оцінок роботи суддів на змаганнях різного рівня.

Професійна підготовка суддів повинна носити системний характер, включаючи наступні аспекти:

- професійну орієнтацію і відбір учнів, здібних до даного виду діяльності;
- професійну підготовку суддівських кадрів;
- професійну атестацію і розробку рекомендацій по профільному використанню спеціалізації суддів.

Система підготовки і перепідготовки суддів повинна бути включена в планомірно організований учбовий процес, де вивчаються:

- основи теорії і методики суддівства (філософія, механіка, правила і ін.);
- психолого-педагогические особливості особи футбольного арбітра, його мотивація;
- особливості фізичної підготовленості людей до суддівської діяльності;
- чинники, що забезпечують успішність суддівської діяльності;
- система контролю і самоконтролю підготовленості арбітрів;
- засоби, методи і методичні прийоми, що забезпечують фізичну, технічну і психологічну підготовленість судді, оперативність його мислення, уміння спілкуватися;
- знання рідної і іноземної мов.

Висновки до розділу

1. До основних професійних якостей, що сприяють підвищенню ефективності діяльності арбітра у футболі віднесено: оперативність, поділ умінь судді на конструктивні, організаторські, комунікативні (включаючи дидактичні і ораторські), гностики (включаючи перцептивні), рухові (включаючи прикладні), етичні якості (оптимізм, правдивість та ін.), морально вольові (самовладання, наполегливість, терплячість, вимогливість, рішучість, сміливість), ерудиція, винахідливість, інтелектуальні якості та авторитет.

2. Підтверджено вплив географічних і кліматичних умов, якість інвентарю (м'яч, ворота, кутові прапорці та ін.); поведінка гравців; наявність на матчі офіційних осіб (президента, прем'єр міністра), особливості місця проведення та ін. чинників на арбітра під час його професійної діяльності. Вперше було виділено, чотири групи чинників (природні, поведінкові, особистісні, та група інших чинників) за характером їх впливу.

Найбільш вагомими при високому рівні узгодженості експертів є група внутрішніх (особистісних) чинників. До незначного впливу не було віднесено жодного чинника. Інші групи чинників мають середній та вище середнього рівень впливу на діяльність арбітра у футболі.

3. У процесі професійної діяльності за гру висококваліфіковані арбітри долають відстань від 6853 до 10590 м, кількість прискорень складають 6,0 % від загальної дистанції, біг у повільному темпі - 22%, біг у середньому темпі - 36%, переміщення арбітра кроком - 14% від загальної дистанції, біг приставним кроком - 5,4%, та спиною вперед - 8%.

Висновки

1 До структури підготовленості арбітра у футболі входять наступні розділи: суддівство, як чинник ефективної змагальної діяльності, характеристика діяльності суддів у ігрових командних видах спорту, функціональні обов'язки та рухова діяльність арбітрів у футболі. Їх гармонійне поєднання забезпечує якісну підготовку арбітрів у футболі.

2. На змагальну діяльність мають вплив географічні і кліматичні умови, якість інвентарю (м'яч, ворота, кутові прапорці та ін.); поведінка гравців; наявність на матчі офіційних осіб (президента, прем'єр міністра), особливості місця проведення та ін. чинників на арбітра під час його професійної діяльності. Виокремлено, за характером впливу, чотири групи чинників: природні, поведінкові, особистісні, та група інших чинників.

3. За вагомістю чинники розподілено на три групи. Так, середній вплив на діяльність арбітра мають поведінка тренера; висота відносно рівня моря; склад суперників: різні за майстерністю; географічні і кліматичні умови; сніг; особливості місця проведення; поведінка уболівальників; склад суперників: рівні за майстерністю, слабкі; температура повітря; дощ; вітер; різниця часових поясів; поведінка офіційних представників команд; поведінка капітанів команд; засоби зв'язку; туман; сонце; вологість повітря; використання піротехнічних засобів.

Значний вплив на діяльність арбітра у футболі відзначено у: психологічної налаштованості; стану здоров'я; настрою; поведінці асистентів арбітра; самопочутті; склади суперників: рівні за майстерністю, сильні; поінформованість про команди; основна професійна діяльність арбітра; сформованість ставлення до команд; якість інвентарю (м'яч, ворота, кутові прапорці та ін.); поведінка гравців; наявність на матчі офіційних осіб (президента, прем'єр міністра). До групи з незначним впливом не віднесено жодного чинника.

3. До структури та змісту діяльності арбітрів у футболі входять види рухової діяльності: біг (біг у повільному темпі склав (1919м; 22%), біг у середньому темпі (3140м; 36%) у швидкому темпі (785м; 9%), переміщення арбітра кроком склало (1221м; 14%) , переміщення приставним кроком (436м; 5,4%) та спиною вперед (698м; 8%), прискорення склали(523м; 6,0 %) від загальної дистанції.

4. Розроблені практичні рекомендації для початкової підготовки арбітрів у футболі передбачають поліпшення сприйняття інформації арбітрами на теоретичних заняттях під час тренувальних зборів та під час самостійного вивчення. У фізичній підготовці рекомендована зміна характеру підготовки та вдосконалення переміщення приставним кроком і спиною вперед. Наведено вимоги які сприяли б оптимізації процесу підготовки арбітрів усіх категорій.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абдула А. Б. Исследование двигательной деятельности арбитров в футболе // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту : наук. моногр. / за ред. С. С. Єрмакова. —Х.,2017. — №5, — С 85 — 87. — ISBN 966-8106-49-0
2. Абдула А. Б. Контроль физической подготовленности арбитра в футболе / А. Абдула, В. Ашанин // Слобожанський науково- спортивний вісник. – 2016. – № 9. – С.60-62.
3. Абдула А. Б. Особливості фізичної підготовки арбітрів у футболі / А. Б. Абдула, В. С. Ашанін // Молодіжний науковий вісник. — 2017. — С. 61 — 63.
4. Абдула А. Б. Порівняльна характеристика показників діяльності арбітрів різної кваліфікації під час футбольного матчу / Абдула А. Б. // Слобожанський науково-спортивний вісник. – Х.,2019. – № 4. – С.63-65.
5. Абдула А. В. Взаимосвязь различных сторон подготовленности арбитров и качества судейства в футболе / А. В. Абдула , В.С. Ашанін // Олімпійський спорт і спорт для всіх : тези доп. ІХ Міжнар. наук. конф. – К.,2015. – С. 298.
6. Брискин Ю. А. Олимпийское движение инвалидов / Ю. А. Брискин, С. В. Матвеев // Энциклопедия Олимпийского спорта / под общ. ред. В. Н. Платонова. – К., 2014. – Т. 2, ч. 5, гл. 7. – С. 556–580.
7. Бріскін Ю. А. Загальна періодизація розвитку Паралімпійських ігор / Ю. А. Бріскін // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту : наук. моногр. / за ред. С. С. Єрмакова. – Х., 2015. – № 24. – С. 34–37.
8. Бріскін Ю. Удосконалення структури та змісту навчальної дисципліни „Професійна майстерність тренера” / Юрій Бріскін, Аліна Передерій, Мар’ян Пітин, Євген Приступа // Фізична активність, здоров’я і спорт. – 2019. – № 1. – С. 74 – 80.
9. Будогосський А. Д. Проблеми взаємин судді з учасниками матчу і її взаємозв'язок з якістю арбітражу у футболі / А. Д. Будогосський // Теорія і

практика футболу. — 2014. — №1. — С. 16 - 20.

10. Булич Э.Г. Здоровье человека : Биологическая основа жизнедеятельности и двигательная активность в ее стимуляции. / Э. Г. Булич, И. В. Муравов – К. : Олимпийская литература, 2019. – 424 с.

11. Згоба В. Найважливіші психофізіологічні якості суддів у гандболі // Віктор. Згоба // Молода спортивна наука України : зб. наук. пр. з галузі фіз. культури та спорту. – Л., 2006. – Вип. 10, т. 2. – С. 172 — 177.

12. Згоба В. Структура рухової активності суддів у гандболі /Віктор Згоба // Молода спортивна наука України : зб. наук. пр. з галузі фіз. культури та спорту. — Л., 2015 — Вип. 9, т.1. — С. 8 — 10.

13. Ківернік О., Городянський С., Пітин М.П. Організаційні особливості процесу фізичного виховання у вищих навчальних закладах України // Слобожанський науково-спортивний вісник. – Харків, 2018. - №.1-2. -С.20-22

14. Ківернік О.В., Турчик І.Х., Пітин М.П. Форми організації занять з фізичного виховання у вищих навчальних закладах// Спортивна наука України: електронне видання. – 2018. -- № 1. – С.17-23.

15. Комісарик М. І. Основи психології спорту : навч.- метод. посіб. / Комісарчик М. І., Леко Б. А., Чуйко Г. В. – Чернівці : Рута, 2014. – 400 с.

16. Костюкевич В. М. Дипломна робота : структура, зміст, методика написання / В. М. Костюкевич — Вінниця : Планер, 2015 – 213 с. — ISBN 966-22-22-0

17. Криницький Р. К. Мистецтво керування арбітра з футболу// Вісник Черніг. державного педагогічного університету. Серія : Педагогічні науки. Фізичне виховання та спорт. — Чернігів, 2017.—Вип. 44. — С. 194 — 196.

18. Петров В. Д. Физическая подготовка футбольных арбитров / В. Д. Петров, А. Б. Абдула. — Х. 2016. – 96 с.

19. Пітин М.П. Методичні прийоми у силовій підготовці неповносправних баскетболістів // Молода спортивна наука України: зб. наук. праць з галузі фізичної культури та спорту. Вип.. 12: Т.1. – Л.: НВФ «Українські технології», 2018. – С. 250-254.

20. Пітин М.П. Силова підготовка неповносправних баскетболістів:

- Автореф. дис... канд. наук з фіз. виховання і спорту / М. П. Пітин ; Львів. держ. ун-т фіз. культури. – Л., 2007. – 19 с. – укр.
21. Пітин М.П., Ковцун В.І., Мішин М.В. Силова підготовка баскетболістів на візках: Метод. посіб. – Л., 2017. – 148 с.
22. Самчук А. В. Вагомість чинників впливу в професійній діяльності арбітра у футболі / Андрій Самчук, Мар'ян Пітин // Молода спортивна наука України: зб. наук. пр. з галузі фіз. культури та спорту / за заг. ред. Євгена Приступи. – Л., 2019. – Вип. 14, т. 1. – С.273 — 277.
23. Самчук А. В. Чинники у діяльності арбітра у футболі / Самчук А., Пітин М. // Перший крок у науку : матеріали Всеукр. наук. -практ. конф. – Луганськ, 2018. – Т. 2. – С. 49 — 53.
24. Самчук А. Вагомість чинників впливу в професійній діяльності арбітра у футболі / Самчук Андрій, Пітин Мар'ян // Молода спортивна наука України : зб. наук. Праць з галузі фізичної культури та спорту. Вип. 14 : у 4-х т. – Л., 2017. – Т.1. – С. 273-277. ISBN 978-966-2328-01-1
25. Соломонко В. В. Футбол. // В. В. Соломонко, Г. А. Лісенчук, О. В. Соломонко. — К. : Олімпійська література, 2015. – 294 с. — ISBN 966-7133-76-1
26. Футбольний арбітр України : інформаційні матеріали ФІФА, УЄФА, ФФУ. – К. : ФФУ, 2016. – 238 с
27. Цапенко В. А. Роль значения видов подготовленности судей во время обслуживания соревнований по гандболу / В. А. Цапенко, М.Н Медведь // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту : наук. моногр. / за ред. С. С. Єрмакова. – Х., 2017. – №6. – С.292 –295.
28. Цапенко В. О. Характеристика діяльності суддів при обслуговуванні змагань високого рангу з гандболу / В. О. Цапенко, М. М. Медвідь, А. І. Рибницький // Сучасні проблеми розвитку теорії та методики спортивних ігор : матеріали V Всеукр. наук.-практ. конф. – Л., 2017. – С.75 — 78.
29. Шамардін В. Характеристика рухової та ігрової діяльності футболістів / В. Шамардін // Спортивний вісник Придніпров'я. – 2017. – № 1. – С. 87 – 89.